

Hällristningar i mellersta Sverige

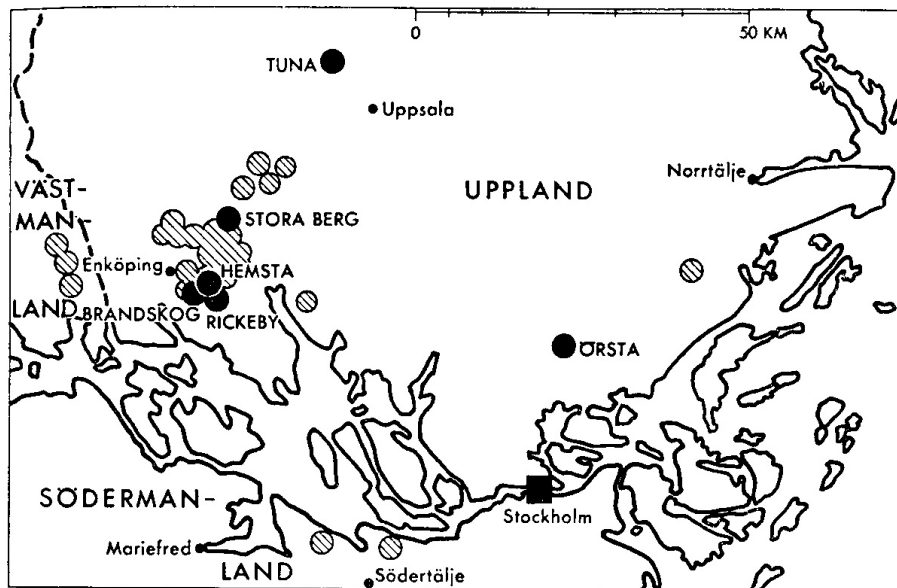
Av SVERKER JANSON

Uppland

Hällristningarna i Uppland är de minst kända av de svenska ristningarna. De flesta är ännu inte beskrivna i litteraturen; ristningarna är också föga kända av fackmännen. Detta beror på att de till övervägande del har upptäckts under de senaste årtiondena. Förtjänsten härav tillkommer främst den outtröttlige forskaren Einar Kjellén, som under sina strövtåg i Enköpingstrakten sedan 1920-talet har funnit och gjort förteckningar över ett mycket stort antal lokaler.

Ristningarna är koncentrerade till ett område, som i stort sett begränsas av städerna Uppsala—Stockholm—Enköping. Det största antalet finns i Enköpingstrakten. Norr ut når ristningsområdet Vendels socken. Under senare år har Riksantikvarieämbetet utfört en allmän inventering av de fasta fornlämningarna i landskapets bägge län. Därvid har inte mindre än omkring 700 lokaler med hällristningar eller skålgropar förtecknats. Av dessa uppgår figurristningarna till omkring 150. Man kan utan överdrift säga, att det finns ännu fler ristningar i landskapet; detta gäller framförallt Enköpingsområdet. De är ofta mycket svåra att finna, särskilt med den vegetation, som landskapet nu har. Vid en inventering av det utförda slaget kan inte heller så mycket arbete ägnas åt ristningarna, som skulle behövas för att erhålla en fullständigare förteckning. Den framkomna kartbilden över hällristningarna ger dock utan större undantag en riktig bild av deras förekomst (bild 18).

UPPLAND



● Viktigare hållristning ≡ Område med hållristningar

Bild 18. Karta över Mälارlandskapen

De uppländska ristningarna skiljer sig i viss mån från de övriga sydsandinaviska hållristningarna. De överensstämmer naturligt nog mest med ristningarna i Östergötland och Södermanland. Figurerna är med undantag av skeppen som regel ganska små; de är också litet slarvigt utförda, sämre tecknade och huggna. Härtill bidrager givetvis, att de bergytor som har stått ristarna till buds, är av sämre kvalitet än längre söder ut. Hållarnas kornighet, skrovlighet och talrika sprickbildningar utesluter möjligheterna av större ristningstavlur. De stora bohuslänska bergytorna saknas helt.

Däremot finns det ingen principiell skillnad mellan dessa ristningar och de övriga sydsandinaviska, när det gäller framställningssättet eller teckningen av figurerna. De vanligaste

HÄLLRISTNINGAR I MELLERSTA SVERIGE

figurena, bortsett från skålgropar, är skepp, solhjul, fotsulor, djur och människofigurer. Ganska ofta finner man här liksom i Östergötland, att man har avbildat svinet. Ibland förekommer hela svinjordar.

Figurristningarna är helt koncentrerade till Enköpingstrakten. Utanför detta område är de sällsynta. Här kan nämnas de tre ristningarna vid Tuna i Bälinge, Örsta i Angarns och Brunna i Hagby socken. Den sista ristningen med två ovanligt stora skepp, över 4 m långa, är egendomlig, framför allt genom att skeppen är placerade högt uppe på en lodrät berghäll. På samma sätt är en annan egenartad figurristning med koncentriska cirklar inhuggen på en bergvägg vid Burhäll i Riala socken. Bland de uppländska ristningarna finns det några, som fordrar en särskild kommentar. I många avseenden skiljer de sig från de övriga ristningarna.

Vid Tuna i Bälinge socken påträffades för ett antal år sedan den ovan nämnda ristningen, märklig genom att den endast består av spjutbilder (bild 20). Ristningen är unik inom hela området. Spjutspetsar förekommer i övrigt knappast på de övriga lokalerna.

Ristningen vid Örsta i Angarns socken, några mil norr om Stockholm, är känd sedan gammalt. På denna förekommer bl. a. två mot varandra ställda hästar, tecknade på ett från de vanliga hållristningsbilderna avvikande sätt. Man har velat göra gällande, att åtminstone detta parti på ristningen skulle kunna vara från järnåldern. Det synes vara mycket som talar för en sådan datering. Man har då jämfört hästbilderna med två berömda uppländska stenar med märkliga bildframställningar, en sten från Höggeby kyrka med en hingsthetsning och en runsten från Möjbro i Hagby socken med en elegant, ofta avbildad ryttarbild (bild 19). Dessa stenar, som bägge finns i Statens Historiska Museum, brukar dateras till folkvandringstid och vendeltid,

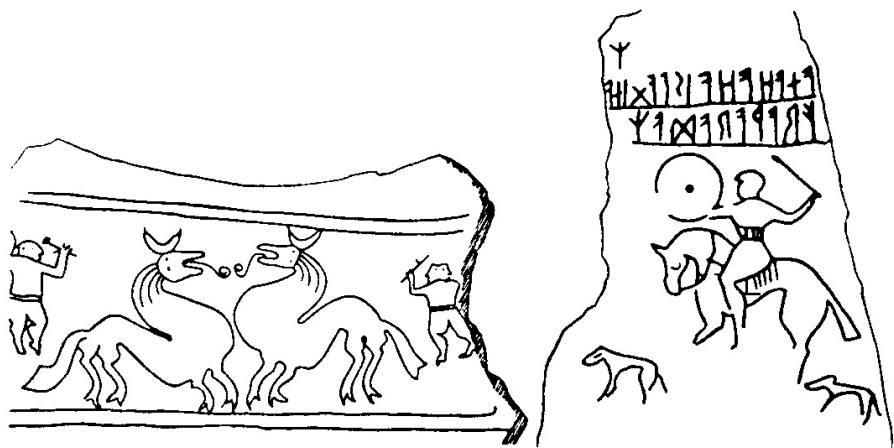


Bild 19. Bildstenen från Häggeby kyrka med hingsthetsning och runstenen från Möjbro i Hagbo socken med rytarbild. Uppland

alltså till en framskriden del av järnåldern. Svårigheten för en datering av Angarnristningen på stilistiska grunder ligger i att man ännu inte äger tillräckliga kunskaper om den förhistoriska konsten, så snart man lämnar konsthantverkets område. Det är utomordentligt svårt att kunna avgöra, om man här har att göra med en överensstämmelse i tiden eller om likheten endast beror på det enkla teckningssättet och de svårigheter, som den primitiva huggningsen i den hårda bergytan medför.

Den tredje ristningen och kanske också den märkligaste i Uppland påträffades av Einar Kjellén så sent som 1925 vid Brandskog i Boglösa socken (bild 4). På en starkt sluttande håll är här inhugget ett skepp av ovanlig storlek. Ristningen är synnerligen anmärkningsvärd genom den egenartade teckningen och den märkliga framställningen av paddlande män. Man bör observera, att dessa är tecknade med kläder, och att skeppets reling skär av nederdelen av kropparna; ben och fötter : är inte utritade. Det avvikande i denna framställning har tidigare framhållits, och man har med anledning härav velat datera

HÄLLRISTNINGAR I MELLERSTA SVERIGE

ristningen till järnåldern. Ett sådant antagande verkar inte orimligt. Man bör dock samtidigt hålla i minnet, att teckningssättet på denna ristning ännu inte är tillfredsställande förklarat.

Av de uppländska ristningarna skall här särskilt nämnas följande:

TUNA, BÄLINGE SOCKEN

Ristningen är belägen på en sluttande häll i åkermark. Platsen ligger omkring 1000 m nordöst om Tuna gård, ca 260 m nordväst om vägen Åloppe—Tuna—Jumkil, ca 500 m från vägskalet vid Åloppe. Ristningen är angiven på Ekonomiska kartan Jumkil NÖ.

Ristningen består av ett 10-tal spjut, alla avbildade parallellt med varandra med spetsarna riktade nedåt (bild 20). Största längd något över 6 m. Spjutspetsarna är tydligt tecknade med skaften löpande genom de konturtecknade bladen. Skaften följer isreporna på hällen. De är alltså upphuggna och fördjupade. Förutom :spjuten finns endast några skålgropar på hällen. På hällar inom samma område finns skålgropar. Inom socknen är 11 sådana förtecknade.

ÖRSTA, ANGARNS SOCKEN

Ristningen är belägen på en sluttande häll i betesmark, 850 m norr om Angarns kyrka, 200 m norr om manbyggnaden på Örsta Uppgård norr om landsvägen, omkring 50 m nordväst om en markväg från gården. Ristningen är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Lindholmen SÖ.

Ristningen består av två större skepp, och högre upp på hällen två mot varandra vända hästar. Den ena hästen är placerad framför en vagnsliknande figur. Anmärkningsvärt är, som tidigare framhållits, teckningen av hästarna. Kropparna, som är konturtecknade, har korsande vinkellinjer inhuggna mellan begränsningslinjerna.

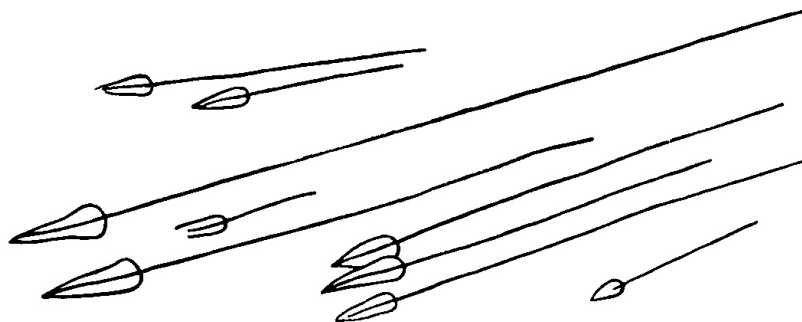


Bild 20. Hällristningen vid Tuna i Bälinge socken, Uppland

STORA BERG, BISKOPSKULLA SOCKEN¹

Ristningen är belägen omkring 1 km nordväst om Biskopskulla station, 300 m väster om gården Stora Berg på en mot väster sluttande häll, 50 m nordväst om en brukningsväg. Ristningen är omgiven av ett järnstaket. Den är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Torslunda SV.

Ristningen är anmärkningsvärd genom de egendomliga, schematiskt tecknade, människoliknande figurerna. Dessa är tecknade som cirklar, försedda med ben, som har den på hällristningarna karaktäristiskt knäande ställningen. Ett 20-tal sådana figurer, upptill 0,8 m stora, är inhuggna i en lång rad på hällen.

BRANDSKOG, BOGLÖSABY, BOGLÖSA SOCKEN

Ristningen är belägen på en brant sluttande häll, omkring 1 km nordväst om Boglösa kyrka, 800 m nordväst om Boglösa gård, i skogsmark 40 m väster om en gångstig, intill och väster om åkermark. Den är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Vidingsbo SV.

¹ Anm. Det bör observeras, att Enköpingstraktens ristningar är svåra att finna. Man är här också mycket beroende av att ljusförhållandena är gynnsamma.

HÄLLRISTNINGAR I MELLERSTA SVERIGE

På den brant sluttande hällen är det märkliga Brandskogs-skeppet, ytterligare ett omkring 2 m långt skepp, en människofigur, samt ett antal mycket svagt synliga figurer inhuggna. Det stora skeppet, som är 4,1 m långt, är bemannat med sex påklädda, paddlande män. Under skeppets akter är en mansfigur inhuggen. Mannen liksom bär skeppet. Huggningen av figurerna är klar och tydlig (bild 4).

Ristningen upptäcktes 1925 av Einar Kjellén.

HEMSTA, BOGLÖSA SOCKEN

Grupp av ristningar belägna ca 1,8 km väster om Boglösa kyrka på en samling berghällar i hagmark och på åkerholmar omkring 250—9600 m östsydöst om manbyggnaden på Hemsta 13. Lokalerna är lättast att identifiera med hjälp av Ekonomiska kartan. De är angivna på Ekonomiska kartan, kartbladet Boglösa NV.

Denna mycket stora ristningsgrupp är typisk för Enköpings-traktens ristningar. Ristningarna innehåller ett stort antal skepp, djurfigurer (svin), människofigurer och älvkvarnar.

Ristningarna har upptäckts av Einar Kjellén.

RICKEBY, BOGLÖSA SOCKEN

Ristningen är belägen omkring 2 km nordväst om Boglösa kyrka i skogsbyn, 230 m sydsydväst om manbyggnaden på Rickeby 44, 90 m sydsydöst om väg och 5 m västsydväst om åker, på en svagt sluttande häll. Den är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Vidingsbo SV.

Ristningen är karaktäristisk för den stora ristningsgruppen kring Rickeby. Inom ett begränsat område är omkring 50 skepp, några människofigurer, solhjul, djurfigurer samt älvkvarnar inhuggna.

Ristningen har upptäckts av Einar Kjellén.

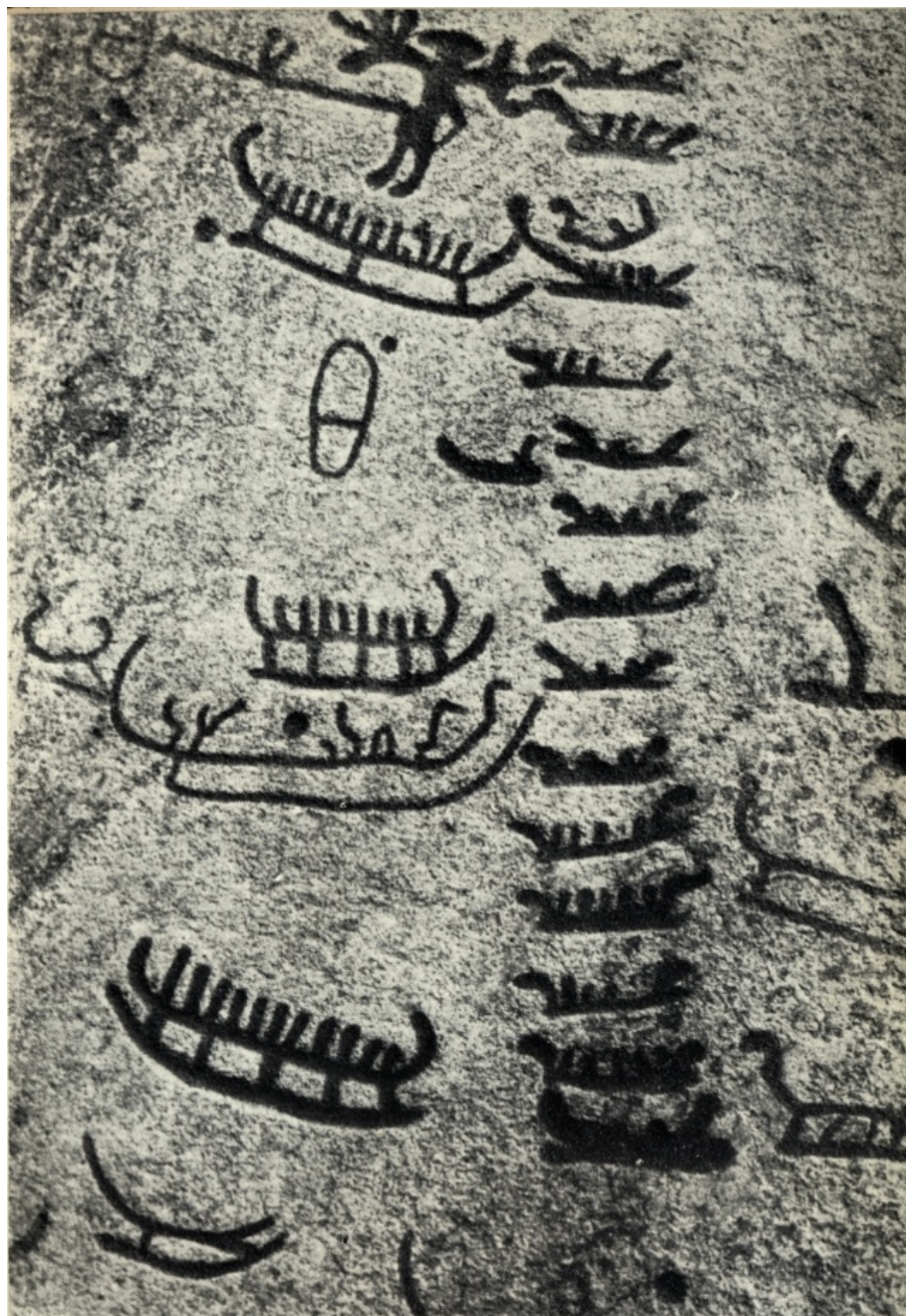


Bild 21. Hällristning vid Aspeberget, Tegneby, Tanums socken, Bohuslän.
Foto Claes Claesson, Riksantikvarieämbetet.



Bild 22. Hällristning på Aspeberget, Tegneby, Tanums socken, Bohuslän.



Bild 23. Hällristning vid Vitlycke, Tanums socken, Bohuslän.

Foto Claes Claesson, Riksantikvarieämbetet.

VÄSTMANLAND OCH SÖDERMANLAND

Västmanland och Södermanland

Det stora uppländska hällristningsområdet fortsätter in i Västmanland. Här är ett 10-tal ristningar kända i socknarna Tortuna, Björksta och Kungsåra. De första ristningarna påträffades 1923. Ristningarna innehåller skepp, fotsulor och skålgropar. I ett fall vid Bjuggsta i Kungsåra förekommer koncentriska cirklar. Den största ristningen är belägen vid Hallstaberg i Björksta. Här finns över 10 skepp och ett 60-tal skålgropar. Man kan förmoda, att det finns ett betydligt större antal ristningar inom detta område, som ännu inte har blivit observerade (bild 18).

I Södermanland är tre ristningar påträffade. Vid Tuna i YtterEnhörna har påträffats tre ristade hällar, som tydligen har tillhört en gravkista. Två av dessa hällar finns nu uppställda i parken till Lövsta gård; den tredje hällen tillhör Nordiska Museet, På hällarna finns ett antal skepp, några fotsulor och ett hundratal skålgropar inhuggna. Liknande ristade gravhällar finns även i Skåne. Vid Ladvik i Salems socken fann man 1929 ett ristat skepp, 0,8 m långt på en berghäll intill Ladviks gamla skola, omkring 300 m väster om Ladviks gård. Den största och märkligaste ristningen i landskapet påträffades också så sent som 1921 vid Berga gård i Tuna socken (bild 18, 24). Den beskrivs närmare nedan.

BERGA, TUNA SOCKEN

Ristningen är belägen på en mot väster sluttande häll intill ladugården i Berga, 150 m norr om riksvägen Nyköping—Norrköping. Den är utmärkt med Riksantikvarieämbetets vägskylt.

Ristningen består av ett 10-tal skepp, inhuggna över varandra. Det största skeppet är omkring 1,4 m. Vidare märkes en solbild, två yxbilder samt skålgropar.

HÄLLRISTNINGAR I MELLERSTA SVERIGE

Östergötland

Vid sidan av det uppländska hällristningsområdet finns det ytterligare endast ett betydande område i mellersta Sverige, nämligen det östgötska. Här är ristningarna klart koncentrerade till Norrköpingstrakten, där några av landets största och märkligaste hällristningstavlor finns. Dessutom förekommer mer enstaka ristningar i ett bälte tvärs över landskapet, bl. a. i socknarna Kvillinge, Kuddby, Törnevalle, Rystad och Västra Tollstad. Ristningarna vid Hästholmen och Alvastra i den sistnämnda socknen vid Vättern utgör de västligaste förekomsterna (bild 24).

De östgötska ristningarna är synnerligen rika på figurer av olika slag. Skeppen är, liksom alltid på hällristningarna, mycket vanliga. Vidare förekommer ofta djurbilder. Bland dessa märkes hjortar, svin och hästar. Svinen är ofta avbildade i flockar. Mäniskoframställningar är inte ovanliga; ibland är dessa figurer ordnade processionsvis i rader. Vidare förekommer ett stort antal figurer som fotsulor, solhjul, koncentriska cirklar, spiraler, vapenbilder som yxor, svärd och spjut, egenartade geometriska nätformiga figurer, enstaka vagnsbilder samt givetvis skålgropar i stort antal.

De största och bästa ristningarna finns undantagslöst i Norrköpingstrakten. Flera av dem är lätt tillgängliga inom stadens område. Östergötlands största ristningsgrupp ligger vid Himmelstalund. Dessa ristningar hör otvivelaktigt till de bästa vi äger i landet liksom ristningarna vid Ekenberg.

De östgötska ristningarna har länge varit uppmärksammade. De har också spelat en betydelsefull roll, när det har gällt att datera hällristningarna, Redan riksantikvarien Bror Emil Hildebrand ansåg sig, när han på 1860-talet granskade de märkliga ristningarna vid Ekenberg, kunna datera dem till bronsåldern. Han utgick därvid från de svärd, som finns avbildade på ristningarna och som liknar bronsålderssvärd.

ÖSTERGÖTLAND

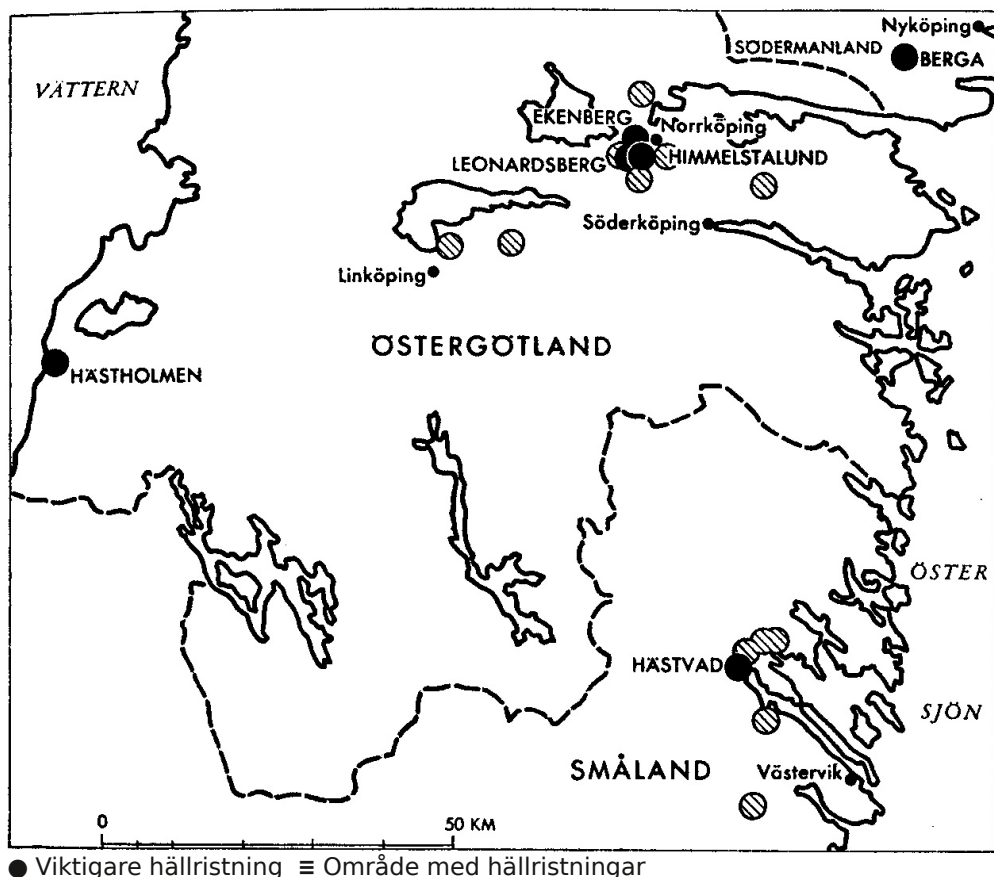


Bild 24. Karta över Södermanland, Östergötland och norra Småland

Figurerna på landskapets ristningar når som regel inte upp till samma format som de stora monumentala bilderna på de största bohuslänska tavlorna. Detta gäller kanske framför allt människofigurerna. De saknar också i viss mån den stränga form, som man finner på ristningarna bland annat i Tanum. Däremot har man ofta intrycket av, att de östgötska bilderna präglas av en livfullare framställning. Som exempel kan nämnas svinflockarna på Himmelstalund. Ett annat påfallande drag

HÄLLRISTNINGAR I MELLERSTA SVERIGE

är, att tavlorna ofta har en tydligt genomförd komponering. Det är vanligt på de större ristningarna att skepp, svärd och djur ordnas i långa rader med den ena raden ovanför den andra. Man finner relativt sällan andra figurer som överkorsar och stör denna ordning.

Ristningarna i Östergötland finns utförligt publicerade i ett stort arbete om Östergötlands bronsålder av Arthur Nordén, tryckt 1925. Här är också ristningarna avbildade på tecknade planscher. Bland det mycket stora materialet skall här nedan nämnas några av de största och lättast tillgängliga ristnings-lokalerna.

HIMMELSTALUND, NORRKÖPING

Ristningarna är belägna inom Norrköpings stad, väster om själva staden och 500—800 m nordväst om riksvägen vid herrgården Himmelstalund, på norra stranden av Motala ström. Vägvisare vid riksvägen utvisar platsen, Ristningarna är lätt tillgängliga. En del av dem är uppmålade genom Riksantikvarieämbetets försorg (bild 5, 6). Ristningarna är angivna på Ekonomiska kartan, kartbladet Fiskeby SÖ.

På ett antal stora hällar i sluttningen ned mot Motala ström finns ett 50-tal ristningsgrupper. Himmelstalundsristningarna är de största i landskapet. Ett av de märkligaste ristningsfälten ligger norr om markvägen och omkring 150 m nordväst om ladan på området. Ristningen innehåller ett mycket stort antal figurer: 'skepp, svin, några hästar, svärd och människofigurer. Alla är så gott som utan undantag ordnade i rader. Bland figurerna märkes de ovan omtalade nätliknande bilderna, möjligen kastnät? Huggningen är klar och tydlig. På ett ristningsfält strax nedanför denna grupp förekommer en inristad, ofta omskriven »runrad». Man kan ifrågasätta, om inte dessa »runor» har inhuggits i sen tid.

ÖSTERGÖTLAND

Likaledes norr om markvägen och ett 20-tal m nordväst om ladan är ett annat av de större ristningsfälten beläget. Figurerna består här till allra största delen av skepp i rader. Så gott som utan undantag är alla skeppen vända med stävorna åt samma håll. Kring dessa bägge större fält grupperar sig de övriga ristningarna. Som regel är dessa tydligt huggna.

EKENBERG, NORRKÖPING

Ristningarna är belägna vid Ekenberg, 800 m nordväst om Fiskeby station, ca 100 m nordöst om villabyggnaden Ekenberg. Ristningen är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Fiskeby NÖ.

På platsen är ett flertal ristningsgrupper belägna. Den största av dessa har ett mycket stort antal figurer inhuggna, skepp, människofigurer, yxor och svärd m. m. Några av skeppsbilderna är anmärkningsvärda genom sin storlek och dekorativa utformning med skålgropar och spiraler innanför skeppets konturlinje. Ovanför dessa skepp finns ett skepp avbildat draget av hästar. Vapenbilderna är ovanligt tydliga. Det största svärdet var den bild, som föranledde de första dateringsförsöken av ristningarna till bronsålder. Ristningen är kraftigt och tydligt huggen. Intill denna huvudgrupp förekommer ytterligare ett antal mindre ristningsfält.

LEONARDSBERG, NORRKÖPING

Ristningarna är belägna vid herrgården Leonardsberg i den s. k. Berghagen, belägen söder om vägen till Leonardsberg och omkring 100—300 m öster om herrgården. Platsen ligger ca 300 m sydväst om föregående grupp. Ristningarna är angivna på Ekonomiska kartan, kartbladet Fiskeby SV.

Den största av hållristningsgrupperna i Berghagen är belägen omkring 100 m sydöst om vägen till gården. Figurerna utgöres

HÄLLRISTNINGAR I MELLERSTA SVERIGE

av skepp, människofigurer och djurbilder. Intressanta är de i rad ristade mansfigurerna. Inom samma område är ett betydande antal ristningsgrupper belägna med bl. a. flera djurbilder.

HÄSTHOLMEN, VÄSTRA TOLLSTAD SOCKEN

Ristningen är belägen på en berghäll i åkermark, ca 200 m söder om vägen genom Hästholmens samhälle, ca 50 m väster om järnvägen. Den är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet V. Tollstad SV.

Ristningen består av ett 20-tal skepp, ett antal yxbilder samt små djurbilder. Figurerna är ofta ganska grunt huggna och delvis ganska svåra att upptäcka. På hällarna inom området har man inte trots efterforskningar hittills påträffat några flera ristningar.

Hällristningar i östra och södra Sverige

Av SVERKER JANSON

Småland

De småländska ristningarna fyller ut luckan mellan de två betydande ristningsområdena i Östergötland och Skåne. I Småland är hällristningarna koncentrerade till Västervikstrakten. I socknarna Lofta, Gamleby, Törnsfall och Gladhammar är f. n. (1956) sammanlagt femton ristningar kända, Härtill kommer ytterligare två figurristningar, en i Döderhults socken nära Oskarshamn samt en inne i landskapet vid Hjulatorp i Bergs socken, strax norr om Växjö. Vidare är skålgropar talrika i landskapet med en spridning långt utöver själva hällristningsområdet. De är vanliga bl. a. i socknarna kring Ljungby (bild 24, 25).

Det är nästan enbart skepp, som avbildas på de småländska hällarna. Dessutom förekommer enstaka bilder som en hästbild i Lofta socken och koncentriska cirklar. Påfallande är, att människofigurer saknas. Här beskrives närmare två av de småländska ristningarna.

HÄSTVAD, GAMLEBY SOCKEN

Ristningen är belägen på en bergklack i åkermark, omkring 120 m norr om manbyggnaden på Härstad 1³, 100 m sydöst om landsvägen Heda—Gamleby. Den är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Heda NÖ.

Ristningen består av två skepp och ett 20-tal skålgropar. Skeppen är 1—1,5 m långa. Inom området finns flera lokaler med skålgropar.

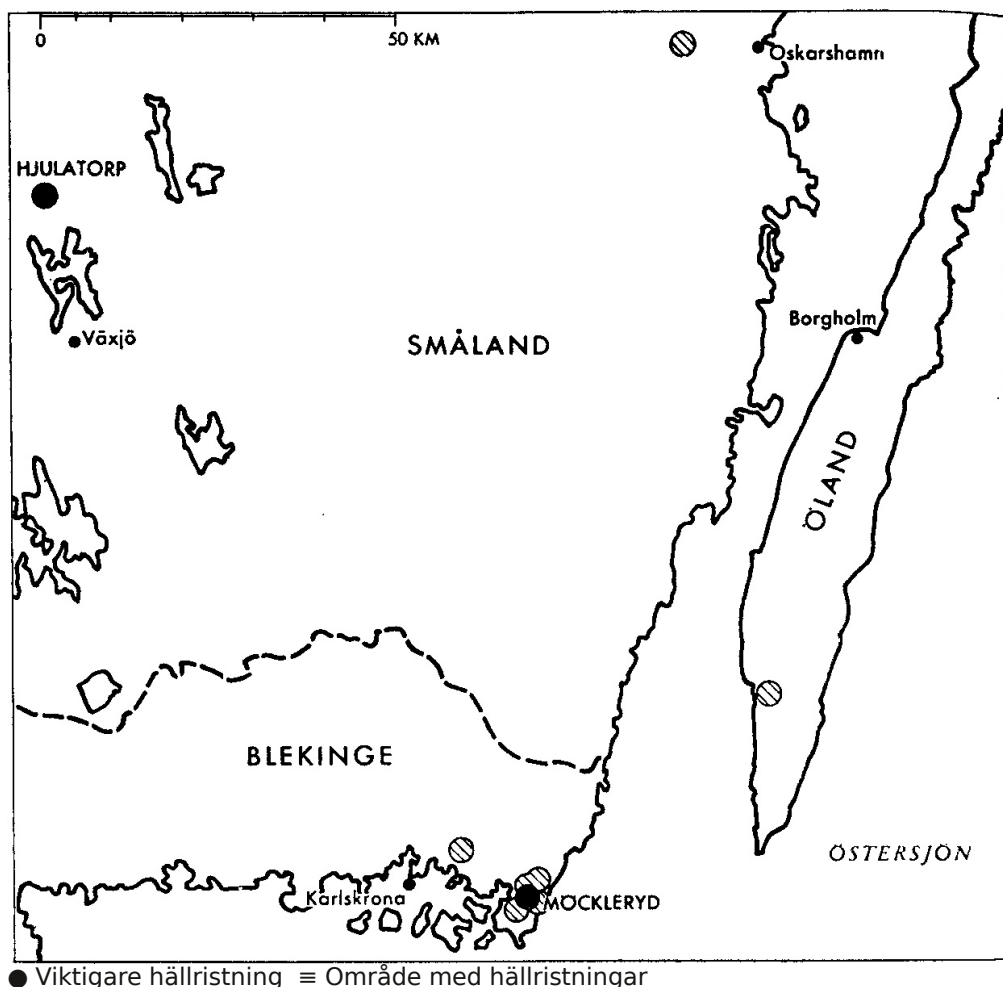


Bild 25. Karta över Småland, Öland och Blekinge

HJULATORP, BERGS SOCKEN

Ristningen är belägen omkring 200 m söder om Bergsjöns sydöstra ända, omedelbart öster om en ägoväg, 300 m norr om gården Hjulatorp 2⁵. Den är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Skavenäs SV.

Ristningen upptar en yta av omkring 1 X 4 m. Den består

ÖLAND OCH GOTLAND

av koncentriskas cirklar, fotsulor och skålgropar. Ytterligare ett antal figurer finns på hällen, däribland möjligen en vagnsbild. Figurerna är svagt inhuggna och ganska svåra att se.

Ristningen påträffades 1909.

Öland

Från Öland är endast en hällristning känd, inhuggen på ett löst stenblock, som påträffades vid Klinta i Smedby socken. Stenen, som nu finns i Statens Historiska Museum, härrör från en bronsåldersgrav. På blocket är ett skepp, koncentriskas cirklar, två hästfigurer och talrika skålgropar inhuggna.

Ett ganska stort antal skålgropsförekomster, sammanlagt ett 20-tal, är vidare kända från ön. De har en ganska jämn spridning i landskapet.

Gotland

Liksom på Öland är hällristningarna en sällsynthet i detta fornminnesrika landskap. Endast två ristningar är kända, den ena belägen vid Hägvide i Lärbro socken, den andra vid Bjärges i Lye socken (bild 26). Lysteristningen består dock endast av fotsulor och ett antal skålgropar.

HÄGVIDE, LÄRBRO SOCKEN

Ristningen är belägen omkring 85 m sydöst om manbyggnaden till Hägvide 1⁸, 20 m öster om en brukningsväg, ca 300 m sydväst om landsvägen Lärbro—Hellvi. Den är angiven på Ekonomiska kartan, kartbladet Hellvi SV.

Ristningen består av ett stort antal figurer, ett 20-tal skepp, fotsulor, ett stort antal skålgropar, varav flera är förbundna med varandra genom rännor, samt anmärkningsvärt nog även



några vapenbilder. Det är tydligen yxor av samma slag, som man finner på de skånska ristningarna.

Hägvideristningen påträffades 1910 (bild 27).

Blekinge

I Blekinge har man funnit sammanlagt fem ristningslokaler. De är alla belägna i socknarna Torhamn och Lösen, i landskapets sydöstra del (bild 25). Ristningarna är relativt små med undantag av ristningen vid Möckleryd. Figurerna utgöres av

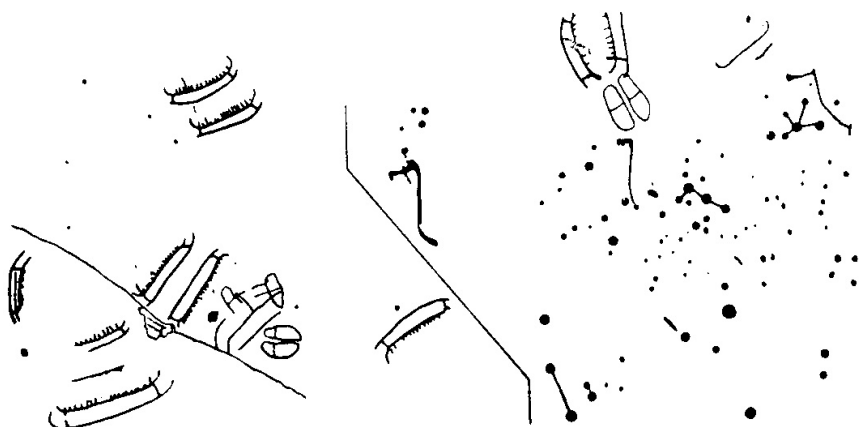


Bild 27. Hällristningen vid Hågvide, Lärbro socken, Gotland.

Efter Fornvännen

skepp, fotsulor och skålgropar. Intressant är, att det på den enstaka ristningen i Lösen också finns en liten schematiskt utförd mansfigur.

MÖCKLERYD, TORHAMNS SOCKEN

Ristningen är belägen på en flat berghäll omkring 500 m sydväst om Möckleryds skolhus, 50 m nordväst om skogsvägen Möckleryds skola—Långslycke.

Ristningen är Blekinges största. Den består av ett 60-tal skepp, fotsulor och skålgropar. Den har varit känd sedan gammalt och är tidigast omnämnd i N. H. Sjöborgs *Utkast till Blekinges historia*, 1792.

Skåne

Bland alla de svenska hällristningarna är de skånska ristningarna de enda, över vilka det finns en fullt modern publikation med tillförlitliga avbildningar och utmärkta fotografier. De har utförligt skildrats i ett på tyska år 1945 utgivet arbete av C.-A. Althin.

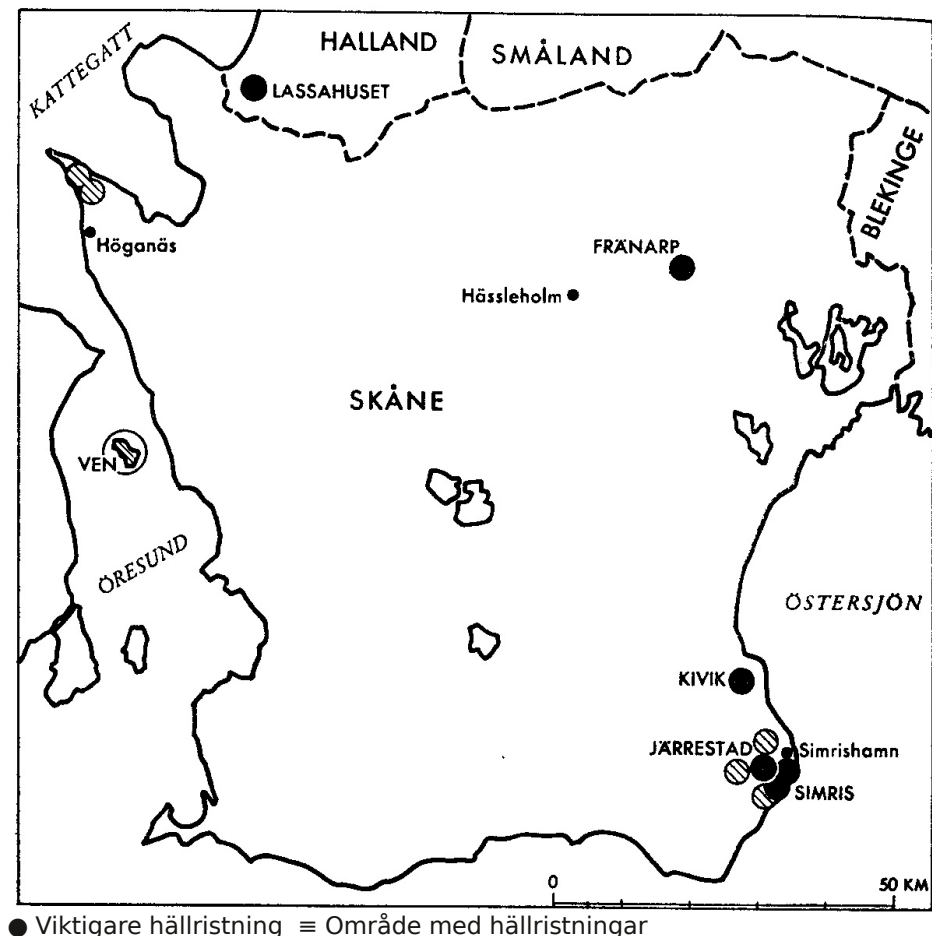


Bild 28. Karta över Skåne

Ristningarna är starkt koncentrerade till landskapets sydöstra del. De stora och märkvärdiga figurristningarna finns här samlade kring Simrishamn.

Vid sidan av Simrishamnstraktens ristningar finns det ytterligare endast en större ristning på en fast berghäll, nämligen den märkliga vagnsristningen i Fränarp i Gryts socken i nordöstra Skåne. Dessutom förekommer ytterligare två ristningsområden,

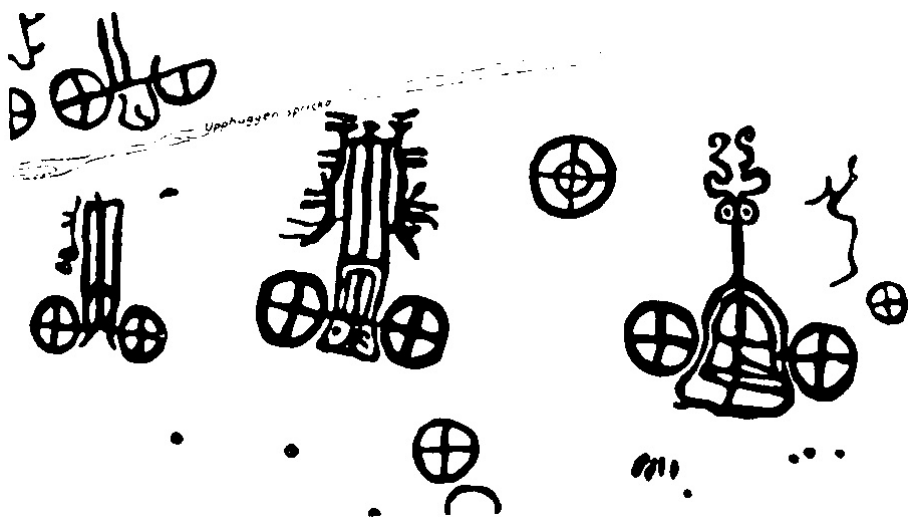


Bild 29. Hällristningen vid Fränarp i Gryts socken, Skåne.
Efter C.-A. Althin

nämligen på Ven och i Brunnby socken längst upp i nordväst på Kullen. Ristningarna i bägge dessa områden är emellertid inte inhuggna i berghällar, utan i lösa stenblock, liksom de danska ristningarna (bild 28).

Denna gruppering av ristningar till tre starkt begränsade områden är inte längre så tydlig, om man även räknar med förekomster av skålgropar och fotsuleliknande inhuggningar. Talrika sådana finns i Simrishamnsområdet, i socknarna kring Gryt samt utmed syd- och västkusten. De är vanliga i trakten kring Båstad. En välkänd förekomst finns på den s. k. Drottninghall intill kyrkan i Västra Karup, liksom även på en berg-häll »Flatakull» i samma socken vid gården Glimminge.

På de skånska hällarna är skeppsbilderna mycket vanliga. Som regel är de, i likhet med de övriga figurerna, inte särskilt stora. De överskrider sällan 1 meter. Ett annat markant inslag på ristningstavlorna är de många och väl utförda yxbilderna, I vissa fall kan man i detalj se, hur yxorna har varit skaftade. Dessa yxbilder har spelat en betydande roll när det gäller ristningarnas

HÄLLRISTNINGAR I ÖSTRA OCH SÖDRA SVERIGE

datering. Bland övriga figurer märkes vagnsbilderna, hjulfigurer och solhjul. Fotsulor avbildas ofta, På den stora Järrestadsristningen är hällen översållad med sådana. Djurfigurer är sällsynta liksom människofigurer. Endast en mansfigur i större format förekommer; se nedan, Ristningarna är ofta klart och exakt huggna.

FRÄNARP, GRYTS SOCKEN

Ristningen är belägen på gården Fränarp på en svagt sluttande berghäll, omedelbart sydväst om gården.

Ristningen består av ett 10-tal vagnsbilder, alla ordnade i rader, samt hjul eller solhjul och skålgropar. Alla vagnarna är tvåhjuliga med starkt schematiskt tecknade dragare, hästar (?). Anmärkningsvärt är, att de på de skånska ristningarna så vanliga skeppen helt saknas. Ristningen är klart och tydligt huggen (bild 29).

Påträffades 1906.

BREDARÖR, KIVIK

Bredarör är beläget söder om Kiviks samhälle, omedelbart intill landsvägen. Platsen är utmärkt med vägskylt.

Röset, som är omkring 75 m i diameter, innesluter en gravkammare, byggd av kantställda, figurristade hållar. Bredarör undersöktes 1931, varvid graven restaurerades och erhöll sitt nuvarande utseende. Gravkammaren är öppen sommartid; efter tillsägelse även andra tider på året. Vägledning säljes på platsen. Området förvaltas av Riksantikvarieämbetet.

Kiviksgraven hör till Skånes märkligaste fornminnen. På gravkistans väggar är starkt schematiserade figurer inhuggna, mansfigurer, människor klädda i fågelhamnar, häst- och vagnsbilder samt ett antal geometriska figurer som solhjul m. m. och bårder med vinkelband. Alla figurer är utförda med en precis och elegant linjeföring. Bildernas religiösa innebörd är uppenbar

SKÅNE

genom deras placering i själva graven. De har också alltid betytt mycket i diskussionen om hållristningarna och deras betydelse; se kapitlet Vad hållristningarna berättar. Kiviksgraven anses vara uppförd vid bronsålderns mitt.

Ur stilistisk synpunkt är det av intresse att se, hur regelbundet och symmetriskt dessa bilder är inhuggna och inkomponerade på de begränsade, ibland även inramade ytorna, Utan tvekan har de utförts av en och samma ristare och tillkommit samtidigt. Det är dessa förhållanden, som gör att Kiviksgravens bilder har en från de vanliga hållristningarna avvikande karaktär.

SIMRIS NR 19, SIMRIS SOCKEN, SIMRISHAMN

Ristningen är belägen omkring 80 m från stranden intill ett stenbrott, omkring 1800 m öster om Simrishamns järnvägsstation, omedelbart väster om landsvägen Simrishamn—Brantevik. Ristningen är omgiven med ett järnstaket (bild 7).

Denna stora hållristning utmärkes framför allt genom sina talrika framställningar av vapen, yxor och skepp. Dessutom förekommer vagnar, hästar, solhjul och skålgropar. Vidare de märkliga bilderna av män, som bär stora yxor på långa skaft; med all säkerhet är detta kultyxor, processionsyxor. Tack vare de noggrant utförda bilderna av yxorna har man ansett sig kunna datera ristningen till äldre bronsåldern. En jämförelse med den nedan beskrivna ristningen från Järrestad är här av särskilt intresse,

SIMRIS NR 27, SIMRIS SOCKEN, SIMRISHAMN

Ristningen är belägen omkring 460 m väster om stranden, omkring 380 m väster om landsvägen Simrishamn—Brantevik, i betesmark intill åkrar, omkring 300 m söder om föregående (bild 8).

Ristningen har ett enastående läge med utsikt över Östersjön. Figurerna, som är ganska spritt utplacerade över hällen, utgöres

HÄLLRISTNINGAR I ÖSTRA OCH SÖDRA SVERIGE

av skepp, två små djur samt fyra stora yxor på långa skaft; tre av dessa bäres av män. Dessa stora yxor är ett märkligt inslag på hällristningarna. De är här placerade två och två, vända mot varandra (nedtill till höger på hällen). Ristningen är tydlig med skarpt huggna linjer.

JÄRRESTAD NR 4, JÄRRESTAD SOCKEN

Ristningen är belägen omkring 300 m norr om gården Vilhelmsberg, 150 m väster om vägen Järrestad—Gladsax, omedelbart intill sockengränsen (bild 9).

Järrestadristningen är av betydande format, ristningsytan är omkring 15 X 20 m. Hällen, som sluttar mot söder, är fylld av inhuggna fotsulor, i stor utsträckning riktade åt samma håll, nedåt på hällen. Vidare förekommer skepp, ormbilder, skålgropar samt en stor människofigur. De vanliga yxbilderna saknas. Den stora mansfiguren, nedtill på hällen, är anmärkningsvärd. Den hör till de mycket få bilder på de skånska ristningarna, som kan jämföras med de stora mansfigurerna på de bohuslänska tavlorna.

Ristningen hör med sitt vimmel av figurer till Skånes märkligaste. Den har, tack vare ett förmodat sammanhang med intilliggande gravar, daterats till slutet av bronsåldern.



*Bild 30. Hällristning vid Fossum, Tanums socken, Bohuslän.
Foto Claes Claesson, Riksantikvarieämbetet.*



Bild 31. Hällristning vid Högsbyn, Tisselskogs socken, Dalsland.

Foto Claes Claesson, Riksantikvarieämbetet.

Hällristningar i västra Sverige

Av ÅKE FREDSJÖ

Inom denna del av vårt land är hällristningarna samlade till landskapen Bohuslän, Västergötland, Dalsland och Värmland. Halland saknar hällristningar i egentlig mening. Där finns endast några skålgropshällar samt figurristningar på lösa block. De övriga landskapen bildar däremot ett ganska slutet komplex. Kärnområdet är norra Bohuslän, det klassiska hällristningsområdet. Flertalet av Värmlands, Dalslands och Västergötlands ristningar ligger runt Vänern (Dalbosjön).

Halland

Det är på lösa stenblock, som man finner de halländska ristningarna. De är spridda över hela landskapet, men sammanlagda antalet uppgår blott till något 20-tal. De allra flesta utgörs av skålgropsristningar, flerstädes kallade äggstenar. Detta namn är i ett par fall förknippat med en tradition att kungar där suttit till bords, varvid groparna använts som äggkoppar. En storslagen samling skålgropar är den som finns på ett block vid Lassahuset i Östra Karups socken (280 m östsydöst om manhuset). Den innehåller 167 skålgropar, 27 ovala gropar, 26 bäckenformade fördjupningar samt ett 30-tal figurer av andra, oftast oregelbundna former. Bland dessa finns två, som möjligen är skeppsbilder. En annan förekomst med 17 skålgropar inhuggna i en berghäll finns vid Allatorp nr 5 i Fjärås socken, på bergkullen Skyaberg, ca 250 m söder om gården.

Den enda figurristningen av vanligt slag utgörs av en liten



● Viktigare hällristning Bild 32. Karta över Halland

rund sten med en skeppsbild och en hjulfigur, påträffad i en gravhög vid Tjärby i Grimetons socken, men den förvaras sedan länge i Statens Historiska Museum i Stockholm.

Man kan dock i sammanhang med hällristningar också nämna

BOHUSLÄN

en ristning på en rest sten vid Guntorp i Asige socken. Strax öster om vägen finns två par väldiga, resta stenar, som betecknar järnåldersgravar. Det ena paret kallas Hagbards galge. En av stenarna i det andra paret har en inristad figur bestående av koncentrisk ringar.

Bohuslän

Hällristningarnas landskap framför andra i vårt land är Bohuslän. Omkring 1100 ristningar är numera kända, skålgropsristningarna inräknade. För 25 år sedan var antalet kända ristningar endast hälften så stort.

Det är emellertid inte Bohuslän i dess helhet, som är rikt på hällristningar. Det stora flertalet hör hemma i ett smalt västligt bälte mellan Gullmarn och Svinesund, vilket är liktydigt med att de finns inom det bohuslänska granitområdet. Utanför detta är de närmast sällsynta. I de östliga häraderna Bullaren och Sörbygden i norra Bohuslän saknas de helt; inte ens ristningar med enbart skålgropar finns där.

Men Bohuslän, dvs. norra Bohuslän, är inte bara rikare på detta slags fornlämningar än något annat område i Sverige, för att inte säga norra Europa, utan hällristningarna i detta område är, när de är som bäst, också monumentalare, roligare och intressantare än annorstädes. Det som skapar deras särställning är framför allt den livlighet, som talar ur bilderna. Ingenstans är sceniska framställningar vanligare. Man fångas särskilt av de talrika människoframställningarna som inte har någon motsvarighet på andra håll. Unika för Bohuslän är vidare bilder av plogar och fyrhjuliga vagnar. Skeppen är här vackrare och typerna många. Ofta kan man utan vidare avgöra om en skeppsbild är bohuslänsk eller inte, vilket man lättare ser på bilderna i denna bok än förklarar med ord. Ett för Bohuslän, liksom

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

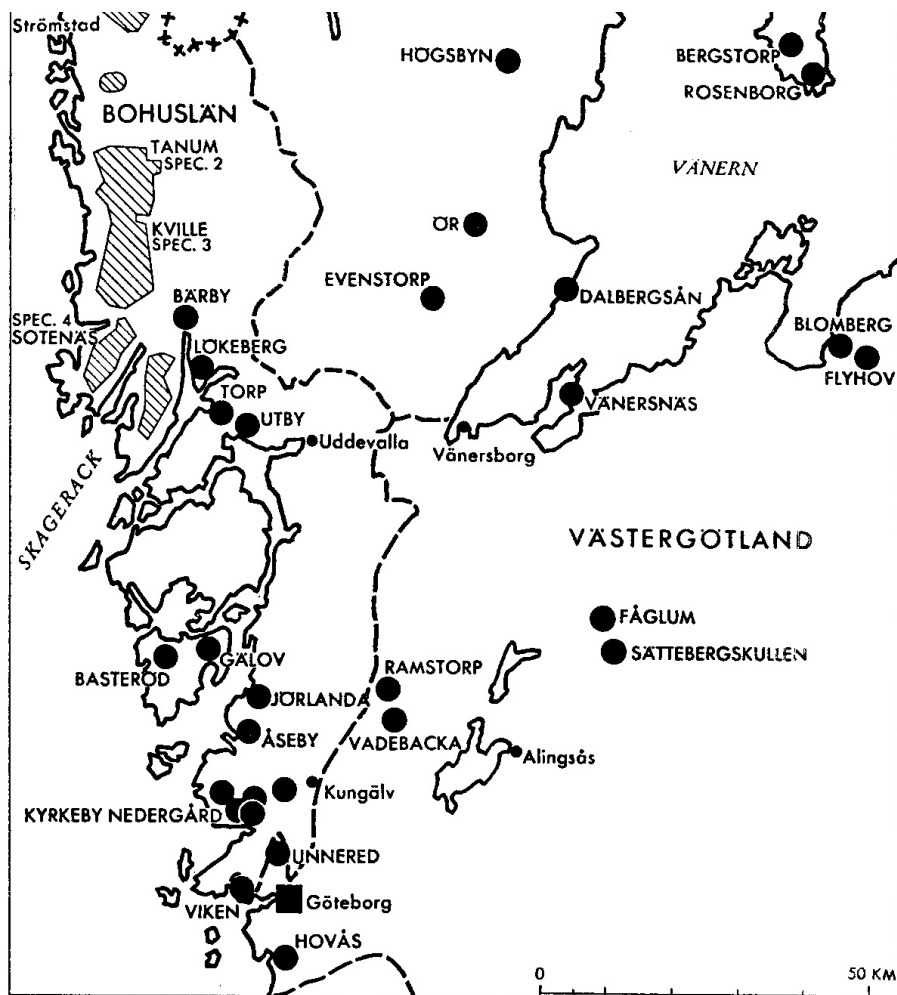
för västsvenskt område över huvud, utmärkande negativt drag är att säkra bilder av fristående, icke burna vapen saknas; de som möjligen finns äger i varje fall ingen likhet med de välkända vapenbilderna från östra Sverige.

Det är vidare i de specifikt bohuslänska bilderna med plöjare, lurblåsare, dansörer, viltgöror, brudpar m. m., som man framför allt finner det på dessa hållristningar, som förtjänar gå under begreppet konst.

Att flertalet av Bohusläns ristningar tillhör den yngre bronsåldern (ca 1000—500 f. Kr.) och att några går ned i förromersk, keltisk järnålder (årh. närmast f. Kr) är visst, men man är fortfarande osäker om de uppträder redan under äldre bronsåldern eller rent av tidigare. De av geologerna studerade nivåförändringarna, som ägt rum i vårt land till följd av inlandsisens avsmältning och som i Bohuslän, liksom längs större delen av våra kuster, ännu yttrar sig i en fortgående landhöjning, har för de bohuslänska hållristningarnas vidkommande hittills inte haft mycket att ge. Ett synes emellertid säkert: inga ristningar i Bohuslän går nedanför den av dr R. Sandegren antagna strandlinjen för övergången bronsålder—järnålder, men några kommer denna mycket nära.

Vill man förstå något av meningen med hållristningarna, kan man inte bortse från en högst väsentlig sida hos dem, nämligen den enformighet, som präglar de flesta ristningsytorna, och som tager sig uttryck i en ständig upprepning av de vanligaste motiven, främst skepp och hålor. Tvärtom måste man fästa huvudvikten vid den. Motivupprepningen på en och samma håll visar, att ristan det inte var något som man gjorde för sitt nöjes skull. Det ligger magi i ristningarna!

De från 1879 slag i slag gjorda upptäckterna av istidskonsten i de franska grottorna har tvivelsutan bidragit till en riktigare förståelse av hållristningarna. Djurbilden på grottväggen var



● Viktigare hållristning ≡ Område med hållristningar

Bild 33. Karta över Bohuslän och Vänerns landskapen.

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

den magiska förberedelsen till det åstundade, den lyckosamma jakten på det avbildade djuret, i vilket inte sällan den dödsbringande pilspetsen intecknats. Att det dessutom blev konst, en konst som aldrig skall upphöra att väcka förundran, är en annan sak; men begripligt är, att dem har fått måla, som i bild bäst kunde återge vad allas ögon sett. Ju bättre målning, desto starkare verkan, vill man tro att uppfattningen varit.

Men bronsålderns hållristningar i Bohuslän hör inte som denna västeuropeiska istidskonst hemma i en fångstmannamiljö, som tidigare har framhållits. De är i stället verk av bönder. Detta säger såväl ristningarnas belägenhet, i och invid åker och äng, som de förekommande motiven. Bondens tro är inte jägarens. För lantmannen, för hans boskap och gröda, är det solen och regnet, som är av livsavgörande betydelse, och det är ju också som solmagi och regnmakeri och kanske även som avvärjande medel, skyddsmedel mot onda makter, som forskningen numera allmänt uppfattar hållristningarnas tecken. Men vad som är det ena eller andra kan man inte hoppas på att någonsin kunna helt och fullt förstå. De enskilda tecknen är symboler. Men man måste räkna med att flera olika symboler kan ha betytt ett och detsamma — en symbols betydelse kan med tiden ha kommit att förskjutas. Sålunda kan skeppet, vars rätta element är vattnet, ha varit en symbol för regn — men det kan lika gärna ha varit en symbol för solen, nämligen genom att vara den solbåt, som solen färdas på.

Under alla omständigheter är det främst fruktbarhetsmagi i ordets vidare bemärkelse på hållristningarna. Man menar t. o. m. att också de speciellt bohuslänska plöjarna, lurblåsarna och dansarna etc. på sätt och vis står i fruktbarhetsmagins tjänst. De därmed förknippade rituella handlingarna, som med tiden kanske blev allt storslagnare, kan, säger man, även de ha ristats i hällen, för att öka kraften i kulthandlingarna. Att dessa livliga

ristningar, där det kan tänkas att även gudamakter uppträder personifierade, tillhör sen bronsålder synes visst.

Lite bohuslänsk forskningshistoria är på sin plats. Äldsta årtalet för en uppgift om en bohuslänsk hållristning är 1627. Lektor Peder Alfsön i Kristiania skriver detta år till Ole Worm i Köpenhamn, »den danska fornforskningen fader», om ett par ristningar han sett vid Backa i Brastad socken på Stångenäset. De avbildningar han översände är ännu bevarade (och söker för övrigt sin like i sin frihet visavi originalen). Peder Alfsön svarar även för det första tolknings- och dateringsförsöket genom att deklarerar sin åsikt om ristningarna. De är för honom verk *per otium et occasionem* — de är tillfälligtvis åstadkomna vittnesbörd om att de stenhuggare, som uppförde den närliggande (nu rivna) medeltidskyrkan åtnjöt vilostunder av synbarligen betryggande längd och talrikhet.

Men naturligtvis har en och annan hållristning i Bohuslän varit känd av folket på trakten långt före 1627. Ett gårdsnamn som Skibevall i Kville, känt från 1500-talet, måste t. ex. förklaras som en anspelning på den ristning med många skeppsbilder som finns invid husen.

Att Peder Alfsön stannade för en så att säga estetisk uppfattning av ristningarna — dvs. en uppfattning att de inte tillkommit i något bestämt syfte — torde inte osannolikt bero på det oestetiska draget i dem. I varje fall är det detta, som två hundra år senare bestämmer Berzelius, kemisten, för en liknande ståndpunkt: »då här tillika åtskilliga obscena mansfigurer förekomma, så synes det mig ganska sannolikt, att de tillkommit som sysslolösa stenhuggarlärningars övning och tidsfördriv...»

I fornforskarnas läger tvivlade man dock inte på att hållristningarna var från forntiden, och 1869 fastslog B. E. Hildebrand, att de härrörde från den mellersta av fornålderna, bronsåldern (se s. 26, 82). Om deras innebörd hade man emellertid ännu

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

länge delade meningar. Den historiska uppfattningen, som i ristningarna såg märkliga strider, sjöslag m. m., synes ha haft den största anslutningen. Tanumssonen, den kände lundaprofessorn C. G. Brunius, som i sina unga år med stor iver letat och funnit hällristningar i hembygden, förklarade dem som en primitiv bildskrift (oxe = styrka, orm = list, etc.).

1848 är ett märkesår i fornforskningshistorien. Då utkommer *Skandinaviens hällristningar*, vars författare är den bohuslänske prästen Axel Emanuel Holmberg. I detta storverk för sin tid är inte mindre än 142 bohuslänska ristningar avbildade. Ett för kännedomen om de bohuslänska ristningarna än betydelsefullare planschverk är den danskfödde artisten Lauritz Baltzers *Hällristningar från Bohuslän*, som utkom häftesvis mellan åren 1881 och 1908. Enbart de avbildade ristningarna i Tanum uppgår här till 146.

Kan man inte hoppas på att någonsin kunna lösa hällristningarnas innersta gåta, så kommer många av de enskilda frågorna kring dem dock en dag att vara besvarade eller åtminstone närmare en lösning. Men ännu återstår mycket av fältforskning. Det är inte mer än ett par år sedan man av en tillfällighet upptäckte hällristningsfigurer på Stonehenge, Englands världs-bekanta fornlämning, som i århundraden studerats av forskare och sedan årtionden besökts av turister i massor.

I vårt land var Bohuslän länge det bäst kända hällristningsområdet. Det är det knappast längre. Avbildningarna i Baltzers arbete fyller inte längre nutida krav på exakthet i detaljerna. Häromåret kunde Göteborgs Arkeologiska Museum avsluta nyinventeringar av ristningarna i Tanum och Kville, de bägge på detta slags fornminnen rikaste kommunerna i Bohuslän, Resultatet av denna inventering blev sammanlagt inte mindre än 400 nya ristningar och det finns mycket mer att upptäcka.

Eftersom hällristningarna i Bohuslän är så många, är det



*Bild 35. Hällristning
från Vallåsa Östergård,
Tossene socken, Bohuslän.
Efter Å. Fredsjö*



*Bild 35. Hällristning
från Vallåsa Östergård,
Tossene socken, Bohuslän.
Efter Å. Fredsjö*

naturligt att en redogörelse för också blott de viktigaste av dem inte kan bli så helt kort. En indelning av Bohuslän i smärre enheter har synts nödvändig. Den som här valts följer de gamla bohuslänska häradena.

Södra delen av Bohuslän, som förutom fastlandet mellan Kungälv och Uddevalla omfattar större delen av Hisingen samt Tjörn och Orust, äger ett 50-tal ristningar, de flesta med enbart skålgropar.

Fastlandets enda bildristningar finns på nordsidan av Nordre älv. Den största och vackraste är belägen vid Kyrkeby Nedergård i Harestads socken (700 m väster om kyrkan) och innehåller 11 skeppsbilder och 23 skålgropar. Det bohuslänska Hisingen har en figurristning vid Viken i Björlanda (numera inom Göteborg). Göteborgstraktens hällristningar är beskrivna av Åke Fredsjö 1956.

Karaktäristiska exempel på hällar med ett mycket stort antal skålgropar finns vid Åseby i Solberga socken (strax sydöst om skolan i Åselund): ca 130 skålgropar jämte 30 fotsulor samt vid Jörlanda (150 m norr om kyrkan): 300 skålgropar.

Tjörn är södra Bohusläns på hällristningar rikaste område, med ett tjugotal, av vilka ungefär hälften även har skeppsbilder.

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

Hit hör ristningarna vid Basteröd i Klövedals socken (200 m väster om gården Hålan) och Gälov i Valla socken (runt kvarnen).

LANE OCH TUNGE HÄRADEN

Ristningarna i Lane och Tunge häraden är relativt få jämfört med de nordligare områdena. Detta sammanhänger med att gnejs är den dominerande bergarten.

Hela Lane härad äger blott ett tiotal ristningar. De flesta finns i Bokenäs socken, men ingen är av större intresse. I Skredsviks socken finns tre ristningar (alla vid Torp) och i Herrestads socken en enda (vid Utby), medan övriga socknar liksom Uddevalla såvitt man vet saknar ristningar.

Mot norr, där granit börjar uppträda i stället för gnejs, finns fler ristningar; i Svarteborgs och Foss socknar i Tunge 17, resp. 19 ristningar. Av dessa innehåller dock 3, resp. 16 ristningar enbart skålgropar. Gnejsområdets enda verkligt stora hållristning är den vid Lökeberg i Foss (se nedan). Den tredje socknen i Tunge, Håby, har endast två ristningar, båda med skålgropar. I Svarteborgs socken kan nämnas ristningarna vid Bärby.

LÖKEBERG, FOSS SOCKEN

Hållristningarna är belägna omkring 350 m västnordväst om Ödegården, invid sydvästra spetsen av ett åkerområde, på hållar som vetter åt sydöst. Riksantikvarieämbetets vägschild står vid landsvägen.

På en ca 26 X 9 m stor gnejsyta finns ett flertal hållar med ristningar, av vilka de viktigaste är de två nedersta, som mäter 9 X 3, resp. 5 X 2 m i storlek. Den största, västligaste hållen innehåller ett 70-tal skepp, flera människor, därav några i rad, två träd, ett fyrfotadjur, flera hjulfigurer av olika typer, en fotsula samt skålgropar. En detalj av den djupt inhuggna ristningen avbildas på bild 13.

BOHUSLÄN

Österut ligger en ristning med ett 30-tal skepp, därav tre med en »orm» över bemanningsstrecken och ett med ett träd (2), 9 par fotsulor, alla helgröpta och de flesta med tår, samt några män och djur och skålgropar.

STÅNGENÄSETS OCH SOTENÄSETS HÄRADEN

Hur många ristningar som finns på Stångenäset och Sotenäset är svårt att exakt uppge. Det torde ungefärligen röra sig om ca 75 ristningar på det förra och ca 50 på det senare. Två ristningar från området kan studeras i Göteborgs Arkeologiska Museum, den ena i original (en egendomlig skeppsbild m. m. från Lycke i Askums socken) och den andra i avgjutning (en skeppsristning med bild av en båt med styråra). Av de hållristningar, som finns på kartan s. 109, bör följande särskilt nämnas:

BACKA, BRASTADS SOCKEN

Hållristningen är belägen ca 250 m från vägskalet vid Imme-stad, strax väster om vägen, på en håll i svag östsluttning. Riks-antikvarieämbetets vägskylt vid landsvägen utmärker denna och övriga stora ristningar vid Backa.

Ristningen domineras av en av dessa märkliga bohuslänska mansfigurer i stort format, en 1,5 m lång man med yxa i den ena uppsträckta handen. Sedan gammalt kallas bilden för Sko-makaren. Förutom andra människofigurer finns här många skepp, djur (även fåglar), en tvåhjulig vagn, flera fotsulor (av två typer), två cirkelfigurer på stänger (den ena i skepp) samt ett mindre antal skålgropar.

Det var denna ristning, som beskrevs redan 1627 av Peder Alfsön, och som blev utgångspunkten för den sedan så omfattande hållristningsforskningen.

KVILLE HÄRAD

Närmast norr om Sotenäset ligger Kville härad. Detta område blev på sin tid rätt styvmoderligt behandlat av Baltzer, nu

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

Viktigare hållristningar på Stångenäset och Sotenäset i Bohuslän

1. *Säms utmark.* 250 m N Sparöd, håll mot N. 135 skepp, män, flera skålgropar (två stora).
- 2—3. *Valla Östergård.* N utfartsväg, 50 m Ö landsväg, håll mot S. Två ristningar; den västra: rundlar, skepp, skålgropar, vagn; den östra: bild 35.
4. *Rished.* ÖSÖ södra gården, 40 m Ö väg, svagt sluttande håll. 10 skepp, 20 människor, 2—3 vagnar, 5 fotsulor, 15 skålgropar.
5. *Rished.* 200 m ÖSÖ nr 4, håll mot V. 13 människor, 2 vagnar, 4 fotsulor, skålgropar.
6. *Rished.* 15 m ÖSÖ nr 5. 7 skepp, 2 fotsulor, 15 skålgropar.
7. *Övre Störreberg.* Strax Ö ladugård, håll mot Ö. 1 skepp, 5 människor, 4 hästar, 3 spiraler, 18 skålgropar.
8. *Vese.* 200 m NV gården. 20 skepp, människor (två stora), ett par små djur, 3 hjul, många skålgropar m. m.
9. *Backa.* Ses. 107.
10. *Backa.* Sydligaste gården, 100 m N boningshus, V väg. Skepp, människor, 20-tal djur, 6—7 vagnar, 20 rundlar, 8 fotsulor, slingor, skålgropar.
11. *Backa.* 400 m SÖ sydligaste gården vid byvägen. Stora rundlar på skepp och lyfta av män, djur, slingor, fotsulor, skålgropar m. m.
12. *Medbo.* Se bild 34.
13. *Bräcke.* 225 m NNÖ skolhus, Ö väg, upp i sluttning. 7 människor, 6 »timglas», 10 skepp, 2 rundlar, 1 hand, många skålgropar.

Kartblad: 41 Uddevalla NV 1:50 000. 51 Fjällbacka SV 1:50 000.



HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

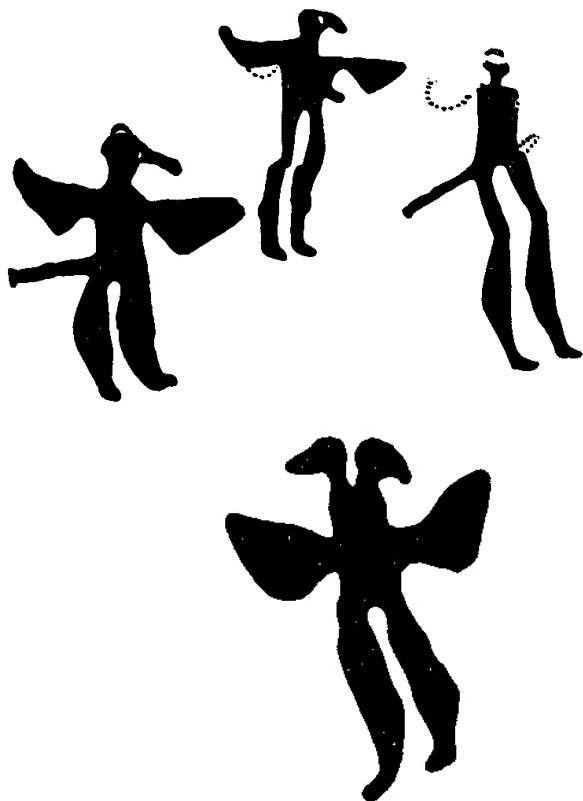
Viktigare hällristningar i Kville härad i Bohuslän

1. *Vidingen*. 200 m N vägsäl. 18 skepp, män, vagnar, skålgropar.
2. *Kville prästgård*. 50 m V ladugård, N väg. Ca 12 skepp, män i vapen. orm (?), skålgropar.
3. *Hede*. 200 m V västligaste gården, S väg, skogsbryn. 4 skepp, 15 människor (»rundelbärare», veltigörer m.m.), sköldar, djur, ca 100 skålgropar.
4. *Hede*. 60 m NÖ nr 3. 25 skepp, 15 människor, 9 djur m. m.
5. *Lilla Vrem*. 100 m N västra gården. 30 skepp, 140 skålgropar m. m.
6. *Hamn*. 150 m N Hamnetorpet. Se bild 43.
7. *Södra Torp*. 250 m VSV huvudgården. Ca 30 skepp, 10 män, 1 brudpar (?), 16 djur (hjortar, hundar), 5 fotsulor, ca 60 skålgropar.
- 8—9. *Torsbo*. 200 m NV nordligaste gården (öde). Vägskyltar. Flera rika ristningar med 100-tals skeppsbilder etc. Se s. 116.
- 10—11. *Södra Ödsmål*. Se s. 115.
12. *Nasseröd*. NNV ladugård. Bl. a. 2 vagnar.
13. *Håltane*. Se s. 114.
14. *Håltane*. 40 m V nr 13, brant häll. Bl. a. 40 skepp, vagn med hästar, häst med 2 ryttare.
15. *Heden, Yllene*. Se s. 113—14.
16. *Gisslegärde*. V sydligaste gårdens ladugård. 35 skepp m. m.
17. *Skogby*. 125 m NÖ sydöstligaste gården, brant häll. 17 skepp, 4 män, 3 djur, 12 skålgropar.
18. *Skogby*. Sydligaste gården, invid manhusets Ö sida. Skepp, skålgropar, de förra på den branta bergväggen, de senare på en nedanförliggande horisontal bergpall. Altarliktande!
19. *Kallsängen*. Se s. 113.
20. *Bottna*. 250 m Ö skolan. 60 skepp, djur, fotsulor, skålgropar.
21. *Vrångstad*. 250 m S sydligaste husen. Bl. a. 50 skepp.
22. *Svenneby*. 250 m SÖ gården. 45 skepp m. m.
23. *Svenneby*. 50 m NNÖ nr 22. 2 skepp, ett med vackert utformat stävar och med två stora män, av vilka en bär yxa och en sköld.

Kartblad: 51 Fjällbacka SV 1:50 000.



HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

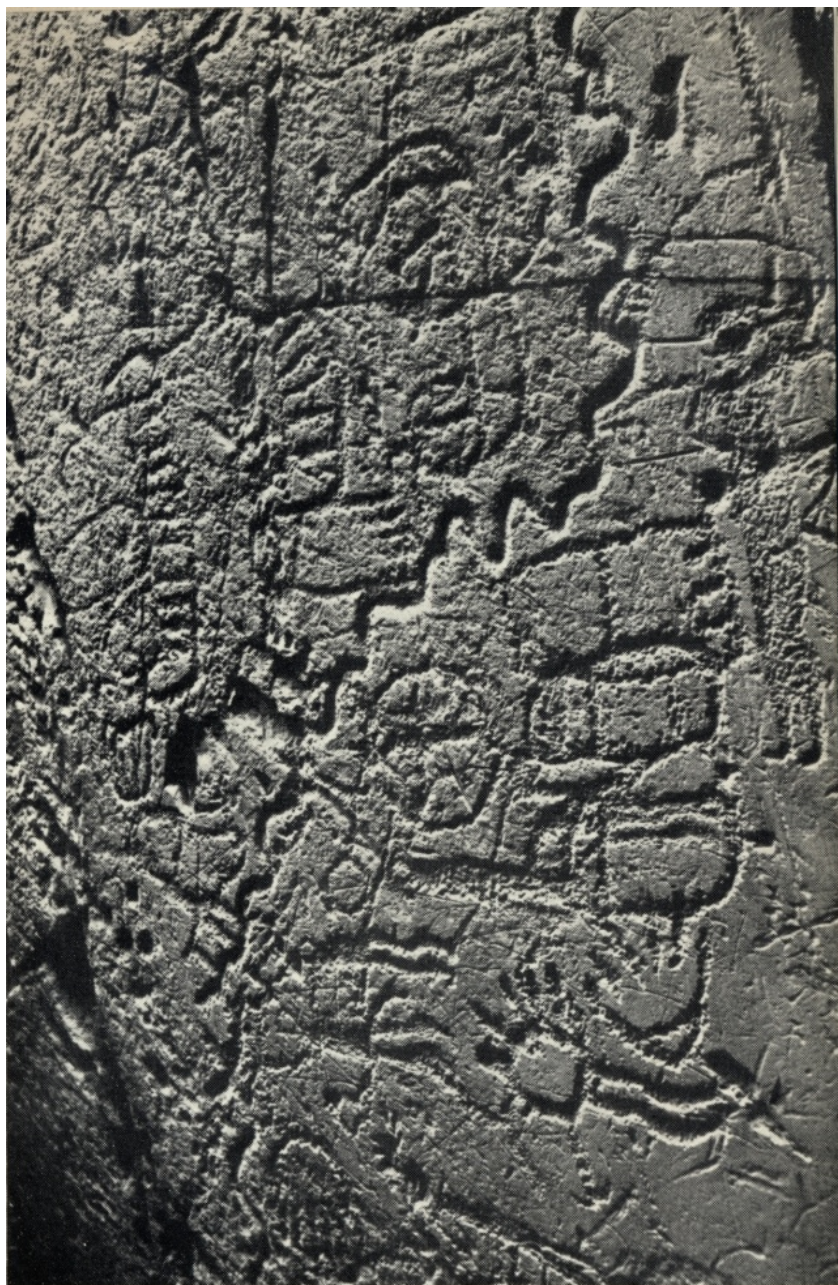


*Bild 36. Hällristning med
fyra män i fågelhamnar.
Från Kallsängen
Bottna socken, Bohuslän.
Efter Å. Fredsjö*

är det det bäst kända av landskapets hällristningsområden. Under åren 1936—19553 inventerade Göteborgs Arkeologiska Museum hela häradet och samtliga hällristningar avbildades. Genom denna stora undersökning, som ännu inte är publicerad, har antalet ristningar i Kville femdubblats. De utgör nu ca 400 — dvs. här finns lika många ristningar som i den till arealen något större Tanums socken.

Häradet omfattar socknarna Kville, Svenneby och Bottna. De två sista är helt små, men i fråga om ristningar mycket rika, I norra delen av Kville socken är ristningarna tämligen fåtaliga.

Några statistiska uppgifter om Kvilles hällristningar må nämnas. De ca 400 ristningarna innehåller omkring 8000 figurer.



*Bild 37. Hällristning vid Högsbyn, Tisselskogs socken, Dalsland.
Faro Claes Claesson, Riksantikvarieämbetet*



Bild 38. Sigurdristningen, Rasmsundsberget, Jäders socken, Södermanland.
Foto H. Fatith-Ell, Riksantikvarieämbetet.



*Bild 39. Hällristning från Heden,
Yllene, Kville socken, Bohuslän.
Efter Å. Fredsjö*

Av dessa är över 60 Yo skålgropar; på 25 Jo av ristningarna är de de enda förekommande figurerna. Skeppsbilderna, något mer än 20 Yo, är de nästan vanligaste. Fot- och skosulor är relativt sällsynta och förekommer endast på omkring 25 ristningar, inalles ca 90 gånger.

Bland de hällristningar, som är med på kartan på s. 111 och motstående text, skall några av de viktigaste nämnas utförligare här.

KALLSÄNGEN, BOTTNA SOCKEN

Ristningen är belägen 300 m väster om gården, norr om utfartsvägen och öster om åkrarna. I mellanpartiet innehåller denna märklige ristning skepp och skålgropar, medan vänstra delen domineras av en skara bevingade män, därav en dubbelhövdad (bild 36); högra delen upptas av en flock djur med lång svans.

HEDEN, YLLENE, KVILLE SOCKEN

Hällristningen är belägen 300 m öster om Heden (den sydligaste gården i Yllene), 60 m söder om en egnahemslägenhet.



Bild 40. Hällristning från Heden, Yllene, Kville socken, Bohuslän.

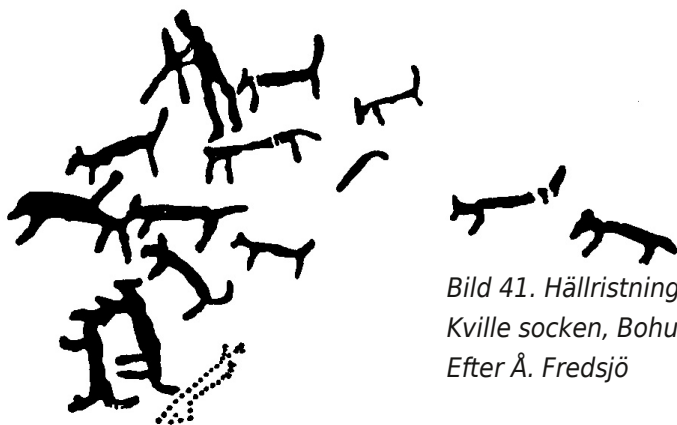
Efter Å. Fredsjö

Denna fina ristning innehåller ca 25 skepp, därav ett som bärs av en man (bild 39), en jaktbild med två bågskyttar, en hund och tre hjortdjur (framom de sistnämnda finns en i sen tid inhuggen ristning, föreställande en bågskytt); vidare en egendomlig, i bild 40 avbildad grupp med en hjort, eller troligen en till hjort maskerad människa, som hålls fast i svansen av en man, som genom armkrokning får hjälp av en annan man; vidare två hjul, en cirkelskiva (i par med ena hjulet) samt ett 40-tal skålgropar, därav en omgiven av en ring.

HÅLTANE, KVILLE SOCKEN

Hällristningen är belägen väster om husen vid Håltane, mitt för ladugårdporten och invid en markväg. Den anmäldes jämte tre andra ristningar år 1927 till museet i Göteborg av artisten R. Holterman i Stockholm.

Denna synnerligen märkligen ristning, som markägaren brukar hålla skyddad av ett tunt jordtäck, är i sin helhet återgiven i bild 41. Här är det otvivelaktigt fråga om en bildtavla, en komposition, där alla figurerna är samtida. Villebrådets art har diskuterats (vildsvin eller varg?). Ristningens ålder är oviss — t. o. m. yngre stenålder har föreslagits (GFT 1946—47, där även föregående ristning och den nedan beskrivna från Massleberg i Vette behandlas).



*Bild 41. Hällristning från Håltane,
Kville socken, Bohuslän.
Efter Å. Fredsjö*

SÖDRA ÖDSMAL, KVILLE SOCKEN

Vid den sydligaste gården i Ödsmål ligger väster om landsvägen två vackra ristningar, av vilka den östligaste är belägen innanför det markerade åkerhörnet och den andra ca 30 m längre åt väster.

Den förra ristningen innehåller ca 10 skepp, däribland den i bild 42 återgivna, unika fiskescenen, ca 15 män, 5 hjortar med vackra horn, 2 fyrekriga hjul (sammanbundna med varandra och med två av hjortarna) samt 18 skålgropar.

Den senare nämnda, västliga ristningen finns på en mycket stor häll, där man kan räkna sju grupper av ristningar. Av dessa är endast en mera betydande. Denna, som finns på ett av rinnande vatten brunfärgat parti av hällen, innehåller 13 skepp, därav ett med en människofigur med stor hand, en orm, en figur av koncentriska ringar och medelpunkt, två ringar (med otydliga ekrar) förenade genom en vinkelböjd linje, samt 12 skålgropar.

Det fiske, som åskådliggjorts i fiskscenen vid Södra Ödsmål, är troligen det än i dag vanliga kustfisket på »grunnar», som på traktens dialekt kallas »att feska me' meda». Vid detta fiske går fiskarna två och två i småbitar ut till de 13—14 famnar djupa fiskegrunden. Efter uppsamling agnas metorna — varje



*Bild 42. Hällristning
från Södra Ödsmål,
Kville socken,
Bohuslän.
Efter Å. Fredsjö*

man sköter blott en eller högst två metor — som därefter vindas ut. Sedan sänket nått botten, tages ungefär ett par famnar in av reven. Metan hålles hela tiden i handen. På detta sätt fiskas bl. a. torsk, makrill, vitling och hå. — Kanske är denna fiske-scen på en bohuslänsk »jordbruksristning» ett uttryck för att nordliga områdets fångstmagi inte var alldeles okänd här.

TORSBO, KVILLE SOCKEN

På denna plats, se kartan s. 111, finns Kvilles största koncentrerade ristningsyta. Den har ett karaktäristiskt läge i nederkanten av en bergssluttning. Högre upp finns en dös från stenåldern, och högst upp i berget ligger ett par bronsåldersrösen. Den ståtliga ristningen domineras av ett 4,5 m långt, mycket djupt inhugget skepp i slädform med 124 bemanningsstreck. De övriga skeppsbilderna uppgår till ett hundratal, och dessutom finns här ca 30 män, djur av olika slag samt vapen (?), fotsulor och vidare ca 120 skålgropar.

Omkring 75 m längre åt öster, i östra ändan av en 50 m lång häll med inalles sju ristningsgrupper, finns ett område med ca 50 skepp, ett flertal djur (tjurar) m. m.

BOHUSLÄN

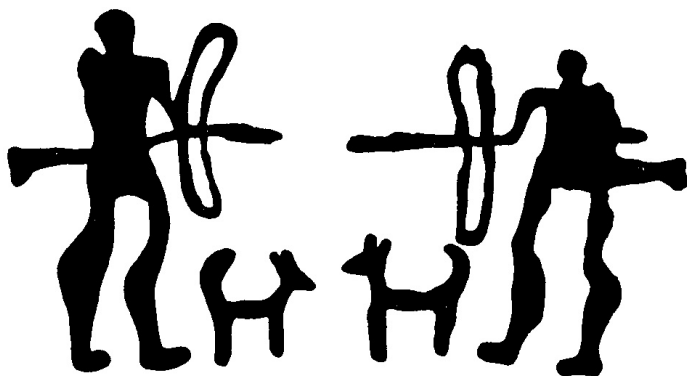


Bild 43. Hällristning från Hamn, Kville socken, Bohuslän.

Efter S. Janson

HAMN, KVILLE SOCKEN

Ristningen är belägen 150 m norr om Hamnetorpet, 50 m nordöst om en transformator och omedelbart norr om en gärdesgård. Denna ristning är en av Kvilles vackraste. Den innehåller 18 skepp, därav flera vackert tecknade (obs. skeppet med »sol-bilden» samt hällens översta figur, ett i kontur ristat skepp med stiliserat träd), ett 20-tal människofigurer, därav 2 bågskyttar med var sin hund (bild 43) och 3 med cirkelformig bål. En av de sistnämnda saknar huvud (personifierar sol?). Vidare finns flera djur, 3 rundlar, därav en med en diameter på ca 50 cm, samt ett 15-tal skålgropar.

TANUMS HÄRAD

Tanums härad omfattar Tanums och Lurs socknar. I Lur, den nordligaste socknen, är hällristningarna helt få, medan de i Tanum, som tidigare nämnts, finns i stort antal. Många och livliga bilder på stora, vackra och ur turistsynpunkt välbelägna hållar ställer detta ristningsområde i särklass. Flera motiv är unika för Tanum eller har här fått sina kanske vackraste framställningar. Några av dessa ristningar på sina stora, isslipade hållar, hör till våra märkligaste, mest fantasieggande fornminnen.

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

Viktigare hällristningar i Tanums härad i Bohuslän

1. *Fossum*. Se s. 123.
2. *Stora Hoghem*. Vid östligaste Västergårdens lada, låg häll. Två grupper med yxbärare, skepp, brudpar, skålgropar m. m.
- 3—4. *Finntorp*. Se s. 124.
5. *Vitlycke*. Ses. 122.
6. *Åspeberget*. Se s. 122.
7. *Litsleby*. Se s. 120.
8. *Tegneby Mellangården*. 100 m Ö nr 7. Se bild 44.
9. *Gerum*. 600 m ÖSÖ gårdarna, 150 m SV åkrök, 15 m N ån. Många skepp, människor, djur (oxar, varav en stor), fotsulor, skålgropar.
10. *Lövåsen*, Kyrkoryk. 350 m NV landsväg, sydligaste av 10 ristningar. Många skepp, hjälmprydd man, träd, fotsula, hjul.
11. *Löveröd, Tegneby*. 275 tm V Löveröd, strax V Broälven, i en rektangulär fördjupning i berget. 2 skepp, 3 skålgropar.
12. *Tegneby utmark*. 400 m V Löveröd. 7 ristningar. Nordligast: yx- och spjutbärare. 35 m SÖ härom: skepp. S härom: många djur, män med spjut och hjälm, våglinje, fåglar.
13. *Kasen, Ryk*. 700 m Ö järnvägsövergång, 50 m S järnväg. 4 ristningar. Många skepp, människor, rundlar, ryttare, djur, fotsulor, skålgropar.
14. *Björneröd*. Strax SV gården, V vägen. 5 skepp, vagn, människor, skålgropar.
15. *Långemyr, Kalleby*. Invid boningshuset, häll mot Ö. Skepp, vagn, människor (3 med rundel), djur (hjort), fotsulepar m. m.
16. *Långemyr, Kalleby*. 100 m N stugan, 3 m Ö gärdesgård. Se bild 45.
- 17—19. *Hagarna, Kalleby*. 100 NV ladugård. 3 ristningar kring block. SV: skepp med stora män, huggen vid olika tillfällen. Mellersta ristningen: bl. a. 2 långa skepp. N: några skepp.

Kartblad: 51 Fjällbacka SV och NV 1:50 000.



HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

Den äldsta kända ristningen i Tanum är den bekanta ristningen med »spjutguden» vid Litsleby, som finns omnämnd i en skrivelse från 1751. Då C. G. Brunius, senare professor i Lund och känd arkitekt (Bruniusstilen), ett stycke in på 1800-talet började leta efter hällristningar i sin hemsocken Tanum var efter vad han själv påstår endast tre ristningar kända där. Efter Brunius', Holmbergs och Baltzers undersökningar följde mellan 1890 och 1906 sex sommars fältarbeten av stockholmsarkeologerna Emil Ekhoff, Oscar Almgren, Otto Frödin och Gustaf Hallström. Deras inventering, som inte enbart avsåg hällristningar, utan även omfattade övriga fornminnen, ledde till Almgrens 1913 publicerade beskrivning över Tanums 267 hällristningar (*Bohuslänska Bidrag*, band 8). Att här finns betydligt fler ristningar, visade klart en snabbinventering, som 1953—54 utfördes av Göteborgs Arkeologiska Museum. Denna, vars huvudsyfte var inprickning av de kända ristningarna på den nya ekonomiska kartan, gav över hundratalet nya hällristningar som biresultat; siffran för Tanum är nu ca 400.

Det kan vara svårt nog att veta, var man skall börja för den, som vill orientera sig i detta överflöd av högklassiga ristningar. Redan det dryga 20-tal hällristningar, som är upptagna på kartan S. 119 och på motstående beskrivning, är stort nog att arbeta sig igenom. För den som inte är van vid de svårigheter att hitta och se, som den hällristningsintresserade oftast möter, rekommenderas att börja med de fyra stora ristningarna i Tanum, som är uppmålade genom Riksantikvarieämbetets försorg. Ingen av dem är svår att finna; de är alla utmärkta med vägskyltar.

LITSLEBY, TANUMS SOCKEN

Den sydligaste av de fyra uppmålade hällristningarna är belägen 500 m västsydväst om vägskälet vid Tegneby Peregården, invid södra sidan av vägen mot Litsleby.

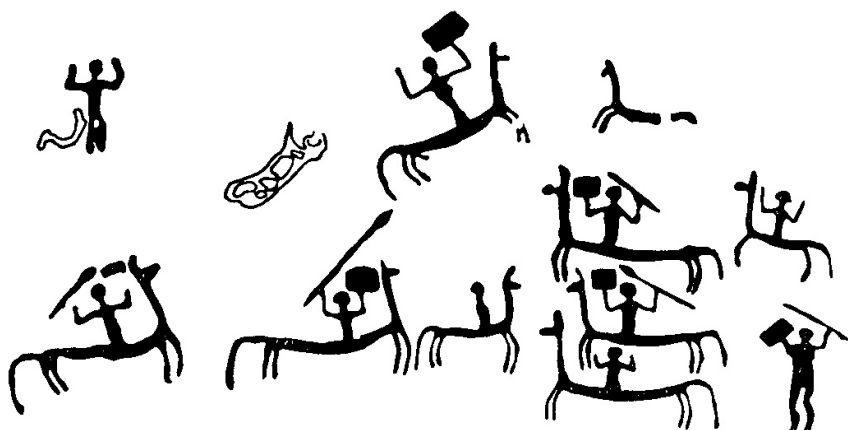


Bild 44. Hällristning från Tegneby Mellangården, Tanums socken, Bohuslän. Efter Å. Fredsjö

Denna ristning, den äldsta kända i Tanum, domineras av en spjutbeväpnad mansfigur i övernaturlig storlek (bild 14). Observera, att »spjutguden» delvis skurit bort några skeppsbilder och därmed kan bestämmas som senare inhuggen än dessa. Skeppsbilderna är många. De flesta är av en egenartad typ, »litslebytyp», som kännetecknas av att för och akter har dubbla och likformigt utförda stävar. Denna båttyp har, till synes med rätta, sammanställts med en vid Hjortspring på Als i Danmark funnen båt från keltisk järnålder (årh. närmast f. Kr.). För ristningens sena tillkomst talar också hästbilderna på den.

De kan nämligen jämföras med hästarna på en annan ristning, bara ca 100 m öster om den nu nämnda. Den är belägen på Tegneby Mellangården. Om man skall stanna inför ett par av de för den ovane mera »svårlästa», icke uppmålade tanumsristningarna, kan denna inte förbigås. Den är inristad i övre kanten av en häll, över vilken en markväg går. (F. ö. finns ett järnåldersgravfält mellan landsvägen och ristningen.) Denna lilla bild av en strid eller stridslek till häst (med undantag av fyra skålgropar i sin helhet återgiven på bild 44) är från förromersk järnålder, vilket framgår av modellen på männens sköldar. Ristningen vid

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

Tegneby Mellangården hör till de mest uppmärksammade i den vetenskapliga diskussionen om de yngre hällristningarnas ålder,

ASPEBERGET, TEGNEBY, TANUMS SOCKEN

Också till denna ristning leds man av en av de gröna fornminnesskyltarna. Hällristningen ligger ca 100 m öster om landsvägen i en brant bergsluttnings. Den ger ett helt annat intryck än föregående. Jämte andra ristningar är den inhuggen på den mot norr vettande sluttningen. Två avsnitt av Aspebergsristningen är återgivna på bild 21, 22. Ovanför avsnittet med de stora tjurarna och plogbilden finns en kvinna, som sträcker armarna mot en egendomlig rund figur — en motsvarighet till en liknande bild på ristningen vid Fossum. Nedanför den stora flottan av små, likartat utformade farkoster finns bl. a. en »solbild» samt en grupp av fyra långbenta krigare med högt lyfta yxor. Till vänster om denna grupp finns tre fåglar. I sin tunga monumentalitet har de djupt över hela ytan nedhuggna tjurarna på Aspeberget få motstycken.

VITLYCKE, TANUMS SOCKEN

Denna stora ristning är belägen ca 100 m väster om Jlandsvägen, mitt för avtagsvägen till åldersdomshemmet i Västerby. Skylt finns vid landsvägen.

Ristningen är till omfånget jätten bland Tanums hällristningar och en av dess allra förnämsta även med hänsyn till kvaliteten. Den imponerande, släta hällen har varit utmärkt att arbeta i. Att skeppsbilderna på denna 20 m långa och intill 7 m breda häll är många, framgår av bild 23, men det är likväl inte dessa utan de många scenerna, som främst präglar bildtavlan. Bland dessa må nämnas krigargruppen, »brudparet» framför den dubbelt större mansfiguren med lyftad yxa, den huksittande (sörjande?) kvinnan vid den liggande (döde?) mannens huvud, processionen med gudabilden (?) samt gruppen av en orm, som ringlar sig

BOHUSLÄN

fram mot en människa med uppåtsträckta armar. Till märkvärdigheterna på denna ristning hör också en lång, tvärs över hela hällen gående rad av skålgropar. På bägge sidor om denna »gränslinje» har skeppen fått olika utformning.

I själva verket har detaljer på denna hällristning under åren givit anledning till många ytterst livliga — och ibland även ytterst fantasifulla — diskussioner kring ristningarnas tolkning. Man har t. ex. undrat om den yxlyftande gestalten bredvid mannen och kvinnan som famnar varandra är att uppfatta som vigselförrättare med en helig, symbolisk yxa i handen — eller om han är en svartsjuk rival; mannen med uppåtsträckta armar framför ormen har uppfattats som en besvärjare, osv. Under alla omständigheter har Vitlyckeristningen — även om den ingalunda skapats på en gång — en verkan av samlad helhet, som ger den en särskilt konstnärlig betydelse.

FOSSUM, TANUMS SOCKEN

Den sista av de fyra stora ristningarna i Tanum, hällristningen vid Fossum, är belägen 500 m nordväst om gårdarna i Fossum, strax väster om landsvägen, på en låg, slät häll som vetter åt sydöst. Vägs skylt står vid landsvägen. (Bild 30.)

Till måtten är denna ristning inte särskilt stor, ca 6 X 4 m. Många anser den dock vara mästerverket bland de svenska hällristningarna. Mellan rader av skepp upptill och nedtill på hällen utspelar sig ett myllrande liv. Bland de många människofigurerna, som ofta är tecknade i handlingsögonblick, finns blott en, som säkert kan bestämmas som kvinna. De talrika männen är oftast beväpnade, med spjut, yxa eller båge; några blåser i lur. Flera vackra djurbilder finns, bl. a. av hjortar med vackra hornkronor. I övrigt märks cirkelfigurer, fotsulor och i rader ordnade skålgropar.

Stannar man för några särskilda detaljer fäster man sig säker-



Bild 45. Hällristning från .
Långemyr, Kalleby,
Tanums socken, Bohuslän.
Efter O. Almgren

ligen vid den livfulla scenen mitt inne i ytan, där en jägare i kraftfull rörelse driver det långa spjutet in i villebrådets kropp. Eller de höga, gängligt monumentala männen med höjda stridsyxor. Eller den runda skivan med egenartade utsprång — ofta tolkad som symbol, liksom motstyckena på andra av socknens ristningar. Men det som främst ger Fossumristningen dess rangplats är inte de motiv den innehåller, utan det dramatiska liv varmed de är skildrade.

FINNTORP, TANUMS SOCKEN

Vid husen på Finntorp finns två vackra hällristningar, den ena (den västliga) söder om boningshuset, den andra vid sydvästra knuten av ladan (och delvis under denna).

På den förra, kallad »Dansarehällen», finns över tjugo beväpnade män, flera med cirkelformig bål (»sköld»), ett »brudpar», ett dussin skepp samt trettio skålgropar.

Hällen vid ladan har många små människofigurer, de flesta med uppsträckta armar; skeppen är få och små. En stor spiralfigur och två plöjningsscener förtjänar särskild uppmärksamhet. Skålgroparna är många och oftast ordnade i grupper av olika former.

BOHUSLÄN

LANGEMYR, KALLEBY, TANUMS SOCKEN

Ristningen är belägen 100 m norr om stugan Långemyr, 3 m öster om en gårdesgård. Gruppen med de fyra lurblåsande männen är ofta avbildad (bild 45). Intill finns flera andra ristningar.

Dessa åtta hållristningar, fyra uppmålade och fyra omålade, representerar något av det bästa bland Tanums ristningar.

LETTE HÄRAD

I Vette, Bohusläns nordligaste härad, är ett 50-tal hållristningar kända. De flesta finns i Skee, den största socknen; där-efter kommer Hogdals socken, medan de östliga socknarna Lommelund och Näsinge endast äger några få ristningar. I Strömstad, som ligger inom häradets område, finns inga ristningar.

Redan A. E. Holmberg avbildade inte mindre än 16 ristningar i Vette. Baltzers undersökningar fortsattes 1905—11 av G. Hallström och O. Frödin; men dessa arbeten berörde huvudsakligen Skee. Sedermera har resten av häradet inventerats av Göteborgs Arkeologiska Museum. Det visade sig 1955, att flera av de tidigare kända ristningarna nu är jordtäckta; dessa har man av naturliga skäl ingen anledning att ta med i denna översikt, även om flera av dem i och för sig är viktiga. Kartan på s. 127 och motsvarande text ger en översikt av några av de viktigare ristningarna i Vette.

Det finns även i denna del av Bohuslän ristningar, som mest består av skålgropar. Ett karaktäristiskt exempel är en håll vid Sundby. Flertalet, som har tagits med här, är emellertid till större delen bildristningar. En del av figurerna är ovanliga och märkliga. En av de för tolkningen av hållristningarnas innebörd viktiga, men relativt ovanliga samlagsscenerna finns vid Sandåker. På ett par ristningar vid Ånneröd möter man ett par av de säregnaste gestalterna på Bohusläns hållristningar. Det är män,

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

Viktigare hällristningar i Vette härad i Bohuslän

1. *Hjälmsberg*. 250 m NV gårdarna, åt NÖ sluttande häll. 7 skepp, 2 dansande (?) i fågelmask, skålgropar.
2. *Torp*. SV boningshus, vittrad häll. Stor ristning med skepp, människor, djur, svårtydda figurer, skålgropar.
3. *Sundby*. 300 m Ö nordligaste gården, häll åt SÖ. Hundratals skålgropar, stor häst, människa.
4. *Nybygget, Sundby*. 150 m NV södra Nybygget-gården, 4 skepp, varav ett långt, 1 osäker fotsula, skålgropar.
5. *Uppegårde*. 500 m SÖ skolan vid Mörk, 250 m V landsväg. Flera skepp, mansfigurer (voltigör?), djur (?).
6. *Lommeland*. 200 m Ö gamla kyrkogården, låg häll. 3 skepp, 2 djur, 2 fotsulor, skålgropar.
7. *Sandåker*. V. lada till nordligaste gården. Skepp (med samlagsscen), män, hjort, skålgropar.
8. *Ånneröds skola*. 250 m NV norra skolan, i skog. Flera ristningar A och B: skepp. C: 3 skepp, 2 män, 1 djur. D: män med vinge (?), hjul (vagn?).
9. *Ånneröd*. 250 m NNÖ vägsäl. Skepp, skålgropar, man med vinge (? , se nr 8).
10. *Rogstad*. 100 m S manhuset på Mellersta Rogstad. 7 skepp.
11. *Stora Massleberg*. Se bild 46.
12. *Östra Hee*. 400 m V Snippekas. Stor, svagt sluttande häll. Många skepp, människor (sköldbärare), djur, skålgropar.
13. *Norra Valex*. 60 m SV vägsäl, SÖ sidan av starkt sluttande bergsparti. 2 skepp, 2 rundlar, skålgropar.

Kartblad: 61 Strömstad 1:100 000.





*Bild 46. Hällristning från
Massleberg, Skee socken,
Bohuslän.*

Efter I. Lindquist

som på armarna eller ryggen har något som liknar vingar; man har undrat om de är utklädda till fåglar för att uppträda i för oss okända ceremonier.

Från området skall här särskilt omnämnas följande ristning:

STORA MASSLEBERG, SKEE SOCKEN

Ristningen är belägen ca 100 m sydöst om en vacker gånggrift, utmärkt med Riksantikvarieimbetets vägs skylt, 55 m norr om gårdens manhus. Den lilla intressanta ristningen innehåller bl. a. den här på bild 46 återgivna hjortjakten. Figurerna är enkla och schematiska — djuren står stelt uppradade, ett koppel jakthundar omkring en hjort. Inne i kretsen står också jägaren. Hans kropp är tecknad som en rundel, och man kan urskilja hans svärd och könsorgan, men inga armar. Andra figurer kan inte tydas.

Västergötland

Hällristningarna i Västergötland är fåtaliga. En helt liten och avses belägen ristning med två skeppsbilder har nyligen påträffats vid Unnered i Tuve socken, i västgötadeln av Hisingen. Ytterligare två figurristningar finns i göteborgstrakten, nämligen vid Hovås i Askims socken. De är belägna 500 m norr, resp.

VÄSTERGÖTLAND

*Bild 47. Hällristning från Flyhov,
Husaby socken, Västergötland.
Efter H. Wideen*



275 m västsydväst om järnvägsstationen, intill villor. Ristningarna består av skepp, människor, djur (bl. a. en hind med diande kalv), fotsulor, ett hjul och skålgropar. I Skepplanda socken, omkring 3 mil norr om Göteborg, finns även två bildristningar (vid Ramstorp, 900 m öster om Alvhems station samt vid Vadebacka, 600 m väster om Billingsdal); förutom skepp på båda ristningarna finns här skålgropar på den förra och en vagnsbild på den senare.

Inne i landskapet finns det två förekomster på Kinnekulle, nämligen vid Flyhov (se nedan) och vid Blomberg (vid vägskälet nordöst om stationen, med skepp, rundlar, män, djur och skålgropar). Ännu närmare Väneren ligger en enstaka skeppsristning på Vänersnäs egendom, vid stranden av Brandsfjorden.

Därmed är samtliga kända figurristningar i Västergötland nämnda. Skålgropsförekomsterna är däremot talrika. Det stora flertalet finns inom det område, som innefattas av figurristningarna, Ett fåtal av skålgropsristningarna har även fotsulor av den helt uthuggna typen. Två av dessa är särskilt märkliga, den ena belägen vid Sättebergskullen (se nedan) och den andra (nu jordtäckt) på Godegården i Fåglums socken (se bild 33).

FLYHOV, HUSABY SOCKEN

Vid Flyhov, ca 1,5 km nordöst om kyrkan och 75 m söder om landsvägen, finns i sandstenskleven ett tiotal ristningar på en sträcka av 80 m. Mest bekant av dessa är den västligaste, som förutom skålgropar och ett hjul har en stor man med bredeggad

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

yxa (av äldre bronsålderstyp, vilket dock inte utan vidare betyder, att ristningen är från denna tid (bild 47). På de övriga hållarna finns vackra hjulfigurer, skepp, fotsulor och skålgropar; på den nordligaste ristningen, funnen 1929, förekommer dessutom två män i fågelmasker.

SÄTTEBERGSKULLEN, SÖDRA HÄRENE SOCKEN

Sydöst om kyrkan, omedelbart öster om husen på Härene Mellomgård, finns i norra ändan av Sätteberget tre grupper av ristningar med sammanlagt över 300 skålgropar och 54 helt ut-huggna fotsulor, därav 32 parställda.

Dalsland

C. G. Brunius var så vitt man vet den förste, som besökte Dalsland för att studera hållristningar. På sin antikvariska resa genom de västsvenska landskapen 1838 uppsökte han, för övrigt inte utan besvär, en hållristning vid Högsbyn vid sjön Råvarpen i Tisselskogs socken, som han hört omtalas. I Skandinavien hållristningar kan sedan Holmberg meddela bilder av två av ristningarna vid Högsbyn. Senare har en rad andra hållristningar upptäckts där, framför allt genom Riksantikvarieämbetets undersökningar, företagna av Gustaf Hallström och Claes Claesson.

Utanför det stora hållristningsområdet vid Högsbyn är blott ett fåtal ristningar kända. Förutom de nedan nämnda vid Evens-torp och Dalbergsån tycks det endast finnas ännu en. Den är nyfunnen och ligger vid prästgården i Örs socken (en människo-figur, ett hjul och ett skepp), se bild 33.

Skålgroparna är vanliga på flera av dessa ristningar, men synes i övrigt förekomma sparsamt. Nämnas kan en märklig hållkista vid Stene-Ryr i Råggårds socken, som har skålgropar inhuggna på takhällen.

DALSLAND

Det är flera drag, som knyter ristningarna på Dal till de bohuslänska, men de uppvisar också särdrag. Detta beror framför allt på, att berghällarna till sin konsistens är annorlunda än i Bohuslän. De är lättare att arbeta i, och avbildningarna i t. ex. skifferhällarna får därför ett särpräglat utseende. Två stora djurbilder på ristningen vid Dalbergsån har vidare sammanställts med de nordskandinaviska ristningarna, dock knappast med större rätt.

DALBERGSAN, BOLSTADS SOCKEN

Omkring 300 m söder om Dalbergsåns mynning finns på den här klippiga vänerstranden två ristningar 2 å 3 m över vattenytan.

Den norra ristningen har två inemot 1/; m långa djur, sannolikt av hjortsläktet, och sex skeppsbilder. Djuren har konturristad bål och är huggna med 4—5 cm breda och 0,5 cm djupa linjer. Av skeppen är två större. Det största är 1,5 m långt. De små skeppen är enlinjiga och grunt huggna. Den södra ristningen är belägen 9 m sydväst om föregående och innehåller endast två små skepp.

EVENSTORP, SUNDALS-RYRS SOCKEN

Ristningen är belägen ca 375 m öster om manhuset till den nordligaste gården, på den s. k. Ängebacken, på en stor gråstenshäll, som sluttar åt öster. Den har förutom skålgropar tre grupper av figurer. Sydligast finns en serie skepp, hjulkors, ringar och en fotsula. I centralpartiet ser man ormbilder, egendomliga människofigurer (en lurblåsare och två människor i tillbedjande ställning, adoranter) samt en figur bestående av koncentriska cirklar. Den nordligaste gruppen har ett skepp av annan typ än de övriga. En del av bilderna är starkt nötta, men ett 30-tal är ännu tydliga. De är grunda, men ytterst välhuggna.

HÖGSBYN, TISSELSKOGS SOCKEN

Ristningsområdet är beläget vid den sydligaste av gårdarna i Högsbyn, Nedre Nygård nr 1, på en odlad halvö, som mot

HÄLLRISTNINGAR I VÄSTRA SVERIGE

söder skjuter ut i sjön Råvarpen. Inom en yta som är 600 m lång och 100 m bred känner man till inte mindre än 33 ristningar. De finns på de flacka eller kupiga hållarna, som här och var framträder ute i eller mellan de gröna ytorna. Berggrunden är kalklerskiffer, vilket mjuka underlag även har fått mottaga senare bilder. Såväl inhuggna som inskurna eller inslipade figurer förekommer. Riksantikvarieämbetet har låtit uppmåla några av ristningarna.

Ristningarna vid Högsbyn (bild 31, 37) kan indelas i fyra grupper:

A. 50—150 m norr—nordöst om gården finns sju ristningar, av vilka en innehåller män med uppsträckta armar samt en bågskytt.

B. Vid och närmast söder om gårdens hus finns 17 ristningar. Bland dessa är en mot öster vänd, långsmal håll söder om gården (ute i fältet öster om den väg som går ned mot sjön), som är avbildad på bild 31.

C. 250 m söder om manhuset finns en 40 m lång håll, som i norra änden innehåller ett flertal fotsulor, medan den södra domineras av många meter långa våglinjer, som ormar sig fram över hållen i dess längdriktning.

D. 50 m söder om föregående och vidare söder ut utmed stranden och ut på Ronarudden finns åtta ristningar, av vilka två ligger under vatten. Här möter i rik omväxling hållristningarnas karaktäristiska symbolvärld, ej minst med rundlar av olika slag, särpräglade gallerfigurer, U-formade tecken samt händer.

På vissa av Högsbyn-ristningarna finns endast skålgropar, på andra skålgropar och fotsulor, men inte andra motiv.

Inom en utomordentlig landskapsram innehåller Högsbyn-ristningarna några av Sveriges förnämligaste hållristningar. Ingenstädes kan tekniken vid deras tillkomst studeras mera i detalj än här, där t. o. m. ytterst lätta inristningar (av skiftande ålder)

VÄRMLAND

bevarats i skifferytan. Området har undersökts särskilt av C. Claesson.

Värmland

Redan 1836 upptäcktes Värmlands första bildristning, vid Rosenberg på Värmlandsnäs. Holmberg återger i *Skandinaviens hällristningar* en bild av denna ristning. Den är belägen 1,5 km sydsydväst om herrgården, på Kvarnberget, på en sluttande häll i skogsmark. Ristningen innehåller fyra skepp och ett antal skålgropar, av vilka en del är uppradade över två av skeppen, se bild 33.

Trots att mer än hundra år gått sedan Rosenborgsristningen upptäcktes, äger Värmland i dag blott ytterligare en hällristning, också i Eskilsäters socken på näset. Den är belägen vid Bergstorp, ca 300 m nordöst om gården Norerud, på en plan berghäll i åkermark. Ristningen innehåller koncentriskt cirklar, några skepp, en häst (framför ett av skeppen) samt många skålgropar.

Ett fåtal ristningar med enbart skålgropar är även kända.

Register

Kursiverade siffror hänvisar till bildnummer

- | | |
|---------------------------------|-------------------------------|
| Akrobater 21, 33, 31 | Björn 10 |
| Alfsön, Peder 103, 107 | Björneröd 118 |
| Allatorp 97, 32 | Björnhuvud 52 |
| Almgren, Oscar 120 | Blekinge 90 |
| Alsen 64, 70 | Blomberg 129, 33 |
| Alvastra 82 | Boglösa 77, 79, 80 |
| Alvhem 129 | Bohuslän 43, 99 ff. |
| Angarn 76, 78 | Bokenäs 106 |
| Aranäs 52 | Bokstäver 21 |
| Asige 99 | Bolstad 131 |
| Askim 128 | Boplatser 23, 66, 68, 73 |
| Askum 107 | Bottna 110, 112, 113 |
| Aspeberget 118, 122 | Brandsfjord 129 |
| Avgjutning 41 | Brandskog 77, 79, 18 |
| | Brantevik 95 |
| Backa 107, 108 | Brastad 57, 107 |
| Baltzer, Lauritz 104, 125 | Bredarör 94 |
| Bardal 22 | Bronsålder 26, 39, 53, 68, 82 |
| Basteröd 106, 33 | Brudpar 122 |
| Bemanningsstreck 17, 46, 60 | Brunius, C. G. 104, 120, 130 |
| Berg 87, 88 | Brunna 76 |
| Berga gård i Tuna socken 81, 24 | Brunnby 93 |
| Berghagen 85 | Bräcke 108 |
| Bergstorp 133, 33 | Bröllop 33, 100 |
| Besvärjare 20 | Bulgarien 24 |
| Beväpnade män 17, 20 | Bullaren 99 |
| Bildmagi 30 | Buren bild 20 |
| Billingsdal 129 | Burhäll 76 |
| Bjuggsta 81 | Bågskyttar 41, 43 |
| Bjärges 89 | Båt dragen av hästar 20 |
| Björksta 81 | Bälinge 78, 79 |
| Björlanda 105 | Bärby 106, 33 |

Register

Cirkelrunda tecken 61

Dalarna 65

Dalbergsån 22, 131, 33

Dalbosjön 97

Dalsland 44, 130

Danmark 23, 45

Dansörer 100

Djurbilder 17

Djurhuvud 24

Dolk 17

Drottninghall 93

Döderhult 87

Dödstro 48

Egyptisk konst 57

Ekenberg 82, 85, 24

Ekhoff, Emil 120

Eskilsäter 133

Evenstorp 131, 33

Finland 23

Finntorp 118, 124

Fiskar 18

Fiske 115, 42

Fjärås 97

Flatakull 93

Flatruet 53, 63, 15

Flyhov 129, 33

Foss 106

Fossum 56, 118, 123

Fotografering 41

Fotspår 14

Fotsuletecken 23, 31, 35, 61, 3, 9,
21027, 87

Frankrike 24, 71

Frostviken 52

Fruktbarhet 35

Fruktbarhetsmagi 102

Fränarp 92, 93, 28

Frödin, Otto 120, 125

Fågelhamn 36

Fåglar 18, 34

Fåglum 129, 33

Fångsjön 64, 71, 15

Fångstfolk 38

Fångstmagi 30

Färg 11, 63

Föllinge 64

Gamleby 87

Gerum 118

Getter 18

Gisslegärde 110

Gladhammar 87

Gladsax 96

Glimminge 93

Glösa 64, 70, 15

Godegården 129

Gotland 89

Gravar 23

Gravkammare 94

Gravskick 39

Gravurnor 24

Grimeton 98

Gryt 92, 93

Gudar 33

Gudstjänster 33

Gullmarn 99

Guntorp 99, 32

Gälov 106, 33

Gärde 64, 70, 15

Hagarna 118

Hagbards galge 99

Register

- Hagbo 77
Hagby 76
Halland 97
Hallstaberg 81
Hamn 110, 117
Harestad 105
Heda 87
Hede 63, 110
Heden 110, 113, 114
Hellvi 89
Hemsta 80, 18
Herrestad 106
Hildebrand, Bror Emil 82
Himmelstalund 83, 84, 24
Hisingen 105, 128
Hjortar 18, 33, 35, 61, 40, 46
Hjortmotiv 47
Hjortspring 16, 121
Hjulatorp 87, 88, 25
Hjulkors 14, 34, 35, 61, 3, 29, 37, 47
Hjälms 17
Hjälmsberg 126
Hjärta med pil 25
Holmsberg, Axel Emanuel 104, 125, 133
Hovås 128, 33
Hundar 20, 41, 43, 46
Husaby 129
Håby 106
Hålan 106 |
Håltane 110, 114, 115
Häggeby 76, 77
Hägvide 89, 90, 91, 26
Hällmålningar 63
Härene Mellomgård 130
Härstad 87
Hästhölm 82, 86, 24
Hästkötjärn 64, 71, 15
Hästvad 87, 24
Högsbyn 130, 131, 33
Inälvs 19
Ishavet 23
Jakt 41, 46
Jaktbilder 20, 33
Jaktvä 15
Jumkil 78
Järrestad 96, 28
Järnålder 28, 53, 68, 100
Jättegrytor 29
Jörlanda 105, 33

Kall 64, 71
Kalleby 118, 124, 125
Kalv som diar 20
Kallsängen 110, 112, 113
Kanot 16
Karaktäriserande konst 50
Karnevalsuptåg 33
Kasen 118
Kastvä 84
Kavalleristrid 20
Kinnekulle 129
Kivik 57, 94, 28
Klinta 89
Klövedal 106
Konst 49
Konsthantverk 54
Kuddby 82
Kullen 93
Kult 47
Kultvapen 33
Kungsåra 81

Register

- Kvarnberget 133
Kvarnstenar 13
Kville 45, 103, 107, 110,
112 ff. 33
Kvillinge 82
Kvinnogestalter 18, 40
Kyrkeby Nedergård 105, 33
Kyrkoryk 118
Kälke 16
Kärrån 64, 15
Könsorgan 19
Ladvik 81
Landhöjning 26
Landsjön 71
Landverk 64, 69, 15
Lane 106
Lassahuset 97, 28, 32
Laxar 1, 72
Leonardsberg 85, 24
Lerkärl 24
Lilla Vrem 110
Litsleby 57, 118, 120, 121
»Litslebytyp» 121
Livslinjer 69
Ljungby 87
Lofta 87
Lommeland 126
Lur 117
Lurblåsare 33, 100, 45
Lycke 107
Lye 89
Långemyr 118, 124, 125
Långslycke 91
Läge 9
Lärbro 89, 91
Lökeberg 106, 33
Lösen 90
Löveröd 118
Lövsta 81
Lövåsen 118
Massleberg 114, 128
Medbo 108
Mesolitisk tid 49
Motala ström 84
Målningar 11
Män 62
Människobilder 17
Möckleryd 91, 25
Möjbro 76, 77
Naturalism 49
Naturliga bildningar 14
Nasseröd 110
Nedre Nygård 131
Neolitisk tid 49
Norditalien 24, 46
Nordliga ristningar 21
Norerud 133
Norge 44
Norra Valex 126
Norrköping 82, 84
Norrland 44, 63 ff.
Nybygget 126
Nämforsen 20, 22, 31, 53, 64,
72, 15
Nätformiga figurer 15, 35, 82,
84, 6
Nötkreatur 18
Offerdal 64, 70
Offerstenar 29
Offra 28
Ormar 15, 18, 20, 37, 122

Register

- Ornamentik 55
Oskarshamn 87
Osloområde 23
- Paddelåror 16
Paleolitiska grottmålningar 49
Parning 35
Pilbåge 17
Plogar 99
Plogbild 122
Plöjning 35, 100, 22, 35
Processioner 33, 82, 122
- Rakknivar 24
Ramsele 71
Ramstorp 129, 33
Redogörande teckningssätt 55
Reflekterande bildframställning 53
Regnmakeri 102
Religiös konst 30
Renar 70
Riala 76
Rickeby 80, 18
Ringar 61
Rished 108
Rogstad 126
Ronarudden 132
Rosenborg 133, 33
Runda tecken 14, 35
Runor 11, 21, 38, 40, 46, 84, 19
Ryk 118
Ryssland 24
Rystad 82
Ryttare 18, 20, 19, 23, 44
Råggärd 130
Råvarpen 130
Rävar 18
- Salem 81
Samlag 20, 35 t
Sandaler 14
Sandåker 126
Sexuell symbolik 35
Sidsjö 64
Simris 95, 28
Simrishamn 92
Skepp 15, 32, 46, 56, 60
Skee 128
Skeppsbarare 20, 4, 39
Skibevall 103
Skifferredskap 24
Skinnbåtar 16
Skogby 110
»Skomakaren» 57, 107
Skredsvik 106
Skrift 21, 40, 46
Skyaberg 97
Skålgropar 11, 13, 23, 27, 28, 31, 35, 45, 60, 6, 13, 14, 21, 23, LABOR 4
Skåne 44, 91 ff.
Skärvången 64, 15
Sköldar 14, 17, 35, 61, 121
Smedby 89
Småland 87 ff.
Smörjstenar 29
Smörjning 29
Sol 14
Solberga 105
Soldyrkan 34, 47
Solvagn 34
Sotenäs 107, 108, 33
Spanien 24
Spiraler 9
Spjut 17, 18, 78, 20
Spjutgud 121

Register

- Stene-Ryr 130
Stenålder 27, 38, 53, 68
Stiliserade ristningar 53
Stonehenge 104
Stora Berg 18
Stora Hoghem 118
Stora Massleberg 126, 128
Storsjö 63
Stridsscener 33
Ström 64, 71
Styråra 16
Stångenäset 107, 108
Sundals-Ryr 131
Sundby 125, 126
Svarteberg 106
Svenneby 110, 112
Svin 18, 76, 82, 5, 41
Svinesund 99
Svärd 17, 82
Sydliga ristningar 21
Säms utmark 108
Särvsjö 63, 15
Sättebergskullen 129, 130, 15
Södermanland 81 ff.
Södra Härene 130
Södra Torp 110
Södra Ödsmål 11, 110, 115, 116
Sörbygden 99

Tamsvin 18
Tanum 37, 56, 57, 58, 117 ff., 33
Tegneby 57, 118, 122
Tegneby Mellangården 118, 121
Tegneby utmark 118
Teknik 10
Tisselskog 130, 131
Tjurar 18, 122, 22
Tjärby 98

Tjärn 52
Tjörn 105
Tor 34
Torhamn 90, 91
Torp 106, 126, 33
Torsbo 110, 116
Tortuna 81
Totemism 30
Träd 36, 34, 45
Tröndelagen 40
Tuna i Bålinge 75, 76, 78, 15, 20
Tuna i Ytter-Enhörna 81
Tuna socken 81
Tunge 106
Tuve 126
Törnevalla 82
Törnsfall 87

Uddevalla 106
Ulriksfors 71
Unnered 128, 33
Uppegårde 126
Uppland 44, 74 ff.
Uppmålning 12
Utby 106, 33

Vadebacka 129, 33
Vagnar 14, 19, 56, 99, 29
Vagnshjul 19
Valar 51
Valla 69, 106
Valla Östergård 108
Vapen 32, 85
Ven 93, 28
Vendel 74
Vese 108
Vestlandet 23

Register

Vette 114, 125, 126, 33

Vidingen 110

Viken 105, 33

Vildsvin 18

Vitlycke 118, 122

Voltigörer 100, 31

Worm, Ole 103

Vrångstad 110

Vågdalen 71

Våglinjer 15, 37

Vänersnäs 129, 33

Värmland 133

Värmlandsnäs 133

Västeuropa 24

Västmanland 81

Västra Karup 93

Västra Tollstad 82

Växjö 87

Yllene 110, 113, 114

Yxor 17,02, 7,27

Åbosjön 64, 15

Ådals-Liden 64, 72

Åloppe 78

Ångermanland 40

Ånneröd 125, 126

Ånneröds skola 126

Ånnsjön 64

Årder 19, 20

Åre 64, 69

Årtal 25

Åseby 105, 33

Åselund 105

Älgar 24, 51, 62, 1, 2, 3, 16, 17

Älvkvarnar 29

Ängsta 52

Ödegården 106

Ödlor 18

Öland 89

Ör 130, 33

Örsta 76, 78, 18

Östasien 24

Östergötland 44

Östfold 23

Östra Hee 126

Östra Karup 97

Övre Störreberg 108

ÅKE FREDSJÖ - SVERKER JANSON CARL-AXEL MOBERG

Hällristningar i Sverige

Hällristningar i Sverige är på samma gång en stimulerande *uppslagsbok*, som gör det möjligt för alla att »läsa» hällristningarnas budskap, och en praktisk *resehandbok* avsedd för dem som vill söka upp hällristningarna ute i naturen. Boken beskriver vårt lands rika bestånd av hällristningar och hällmålningar, från Skåne till Jämtland. Den redogör i första hand för två huvudarter av hällbilder: de talrika hällristningarna från bronsåldern, som mest är lokaliserade till södra och mellersta Sverige, och de djurbilder som återfinns i mellersta Norrland.

Hällristningarna sätts in i sitt historiska sammanhang samtidigt som deras innehåll belyses och tolkas. Boken blir så en »hällristningsflora» till glädje och nytta för de många som är intresserade av våra svenska fornminnen.

Tre framstående fackmän berättar om de senaste årens forskningsresultat: Åke Fredsjö, landsantikvarie i Göteborgs och Bohus län, 1:e antikvarie Sverker Janson och museilektor Carl-Axel Moberg vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum i Stockholm.

Hällristningar i Sverige är illustrerad med 30 teckningar, speciellt ritade för denna bok och 20 fotografier, en del här publicerade för första gången. Noggranna Ortsangivelser och 12 specialritade kartor gör det lätt för var och en att ute i landskapet återfinna vårt lands äldsta bevarade konstverk.

Pris häftad 15: —, inbunden 18: 50

ANDRA BÖCKER OM KULTURHISTORIA

Ceram: Efter 4 000 år, Hettitemas gåta löses

Peterich: Mytologi, Grekernas gudar och hjältar

Bloch: Etruskerna, Liv, konst, miljö